

Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık

Mustafa Celil ALTUNTAŞ*

“Buhârîhânlık in Ottoman
Scholarship”

Abstract: The Imam Muhammad b. Ismâ'il's work named *Câmiu's-Sahîh* is regarded as the most reliable source after the Qur'an. It has gained this situation thanks to his meticulousness in collecting the authentic traditions. The Muslim community has appreciated its value and had a chance to learn their Prophet's deeds and words from this reliable source. This reliability has resulted in its being enthroned by the Ottoman community, and consequently, a teaching tradition peculiar to Buhârî has become established. The scholars who recited Buhârî at mosques had been named as Buhârîhân. This tradition had been spread by the hand of the government from the mosques to the tombs, and from the libraries to the official establishments. The government had issued directions Buhârî to be read from cover to cover in hard times. Financial support had been provided from the foundations and Buhârîhân were given salary. The tradition of reading Buhârî, one of the main elements of sessions held at mosques which were dynamics of Ottoman community life, is one of the unique practice of Ottoman scholarship.

Citation: Mustafa Celil Altuntaş, “Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, pp. 33–67.

Key word: Buhârî, Ottoman, Buhârîhânlık, hadîth, âdâb, mosque.

I. Giriş

Osmanlı ilim geleneğinde, belirli kitapların okutulduğu ve icâzetlerinin verildiği câmi derslerinin; ulemâ sınıfının, talebelerin ve toplumun yetişmesinde çok önemli işlevler gördüğü bilinmektedir. Câmilerde ders verme geleneği İslâm'ın ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Osmanlı toplumu da bu geleneği sürdürmüştür. Toplumun dinamiklerini ayakta tutan unsurlardan olan câmi dersleri, birçok insanın buralarda yetişmesini sağladığı gibi; medreselerde verilen eğitimin ve okutulan kitapların halka arzına da vesile olmuştur.

Osmanlı toplumunun din algısı üzerinde yapılacak çalışmalar hiç şüphesiz ki *Buhârî-i Şerîf*, *Şifâ-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* ele alınmadan değerlendirilmeye tâbi tutulamaz. Bu eserlerin isimlerinin Osmanlı toplumunda “şerîf” şeklinde

zikredilmesi dahi kendilerine verilen ehemmiyeti göstermesi açısından kayda değerdir. Bunlar arasında *Buhârî-i Şerîf*, yaygınlık kazanması açısından en önde geleni olmuştur. Osmanlı'da ilk dönemlerden itibaren medreselerde okutulmaya gelen *el-Câmi'u's-Sahîh* sonraları o kadar çok yaygınlık kazanmıştır ki Osmanlı toplumunun temel kitaplarından biri olarak muhtelif zaman ve mekânlarda okunması ve okutulması gelenek hâlini almıştır. Medreselerle birlikte câmilerde de okunan *Buhârî-i Şerîf*'in, daha sonra türbeler ve tekkelerde okunmasının yanı sıra, sıkıntılı zamanlarda da teyemmünen ve teberrüken okuma geleneği yaygınlaşmıştır. Bu gelenek ordu başta olmak üzere birçok devlet kurumunda da devam ettirilmiştir.

Dolayısıyla Osmanlı döneminde uygulama imkânı bulmuş *Buhârî-i Şerîf* tedrisi sünnetin intikâlini sağlayan en önemli faaliyetlerden olmuştur. Özellikle hadisleri yorumlama geleneğinin nesilden nesle intikâli câmi derslerinin en önemli sonucudur. Bu bağ sayesindedir ki toplum, sünnet eksenli bir yaşamdan hiçbir zaman kopmamış ve sünnetin doğru olarak anlaşılması gerçekleşmiştir.

II. Hadislerin Önemi ve Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i

A. Hadislerin Önemi

İslâm dininin, iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet, günümüze kadar hem şifâhî hem de yazılı olarak nesilden nesle intikal ettirilmiş ve Müslümanların dinlerini sağlam kaynaktan almaları sağlanmıştır. İslâm ümmetine has olan isnâd sistemi¹ sayesinde Müslümanlar, asırla öncesinde yaşamış olan insanların isimlerini kayda geçirmişlerdir. İslâm ümmetinin içinde ömrünü bu ilme vakfetmiş ve müminlerin kendilerine hizmetleri için medyun olduğu çok sayıda âlim vardır.

Eğitim ve öğretim faaliyetleri İslâm dininde, vahyin ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren başlamış bulunmaktaydı. Zira Kur'an-ı Kerim'in ilk vahyi “Oku” emri ilâhîsiyle başlamaktadır. Kendisine Cebrâil vasıtasıyla indirilen vahyi Hazreti Resûl-i Ekrem insanlara bizzat öğretmekte, anlatmakta ve kendi hayatında tatbik etmekteydi. Hz. Peygamber'in “Allah, bizden bir söz işitip de onu başkasına ulaştırıncaya kadar muhafaza eden kimsenin yüzünü ağartsın. Zira o sözü ulaştırılan birçok kimse işitenden daha iyi korur”² müjdesini işiten ashâb hadisleri ezberlemek ve nakletmek için gayret sarf etmiş ve bunun neticesinde hadis edebiyatının nüveleri atılmıştır. İslâm dininde ilim ketmi hoş

¹ bkz. Abdülhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdila*, (nşr., Abdulfettâh Ebû Gudde), s. 21-25 Haleb: Darüsselâm 2008.

² Tirmizî, İlim, 7.

* T.C. Başbakanlık, Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, mcaltuntas@hotmail.com

görülmemiş ve bu konuda birçok uyarı va'z edilmiştir.³ İlim Kur'an-ı Kerim'de vahiy anlamında kullanılmış Allah'ı (c.c.) ve vahyi bilenlerin ilim sahipleri olduğu vurgulanmıştır.⁴

İşte İslâm dininin temelinde bu ilim anlayışı yatmaktadır ve bu sebepten Müslümanlar buldukları her yeri ve mekânı bir ilim yuvası hâline getirmişler. Buralarda Allah'ın (c.c.) Kitâbı'nı ve O'nun insanlara son resûl ve rebi olarak gönderdiği kutlu elçinin sünnetini öğrenmişler ve öğretmişlerdir. Henüz Resûlüllâh döneminde Mekke'de Dâru'l-Erkâm tesis edilmiştir. Medine döneminde ise Mescid-i Nebevî'nin bir bölümü eğitim ve öğretim faaliyetine hasredilmiş ve burada bulunanlara da ashâb-ı suffe denilmiştir. Fethedilen her beldeye Müslümanlar tarafından bir câmi/mescid inşa edilmiş, bu mekânlar ise hem ibadet edilen hem de İslâm dininin öğretilip anlatıldığı yerler olmuştur.

B. Sahîh-i Buhârî

İmam Buhârî'nin kitabının tam adı, *el-Câm'u'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh salellâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî* dir ve mücerred olarak sahîh hadisleri ilk tasnif eden kitaptır.⁵ Buhârî ve Müslim'in kitapları *Sahîhayn* diye nitelendirilmiş ve büyük bir hüsn-i kabul görmüştür.⁶ Nevevî, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerden hangisinin tercih ve takdîm edildiğine dair rivâyetleri zikrettikten sonra “doğru olanın Buhârî'nin *Sahîh*'inin Müslim'in *Sahîh*'ine tercih edilmesidir”⁷ demiştir. İmam Ebû Abdurrahmân en-Neseî de “Buhârî'nin kitabından daha iyi bir kitap yoktur.”⁸ Osmanlı'da en çok okutulan kitaplardan biri olan *Şifâ-i Şerîf*'in müellifi Kâdî 'Iyâz'ın (v. 544/1149) *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr* adlı kitabında Buhârî ve Müslim'deki hadislerin sahîhliği üzerinde âlimlerin ittifak ettiğinden bahsedilmesi ve icmâ' lafzının zikredilmesinin topluma yansımalarını düşünmek yanlış olmaz.⁹

Nevevî'nin, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i ile ilgili zikrettiği rivâyetlerden birisi de şudur: “Buhârî şöyle demiştir. Beş sene Basra'da kaldım ve kitaplarımı tasnif ettim. Her sene haccettim ve Mekke'den Basra'ya döndüğümde Allah'a

şöyle yalvardım: Allah'ım bu kitapları Müslümanlar için bereketli kıl.”¹⁰ el-Firebrî, (v. 320/932) Buhâra'da iken Muhammed b. İsmâ'il'in ağzından bizzat, onun gusletmeden ve iki rekat namaz kılmadan asla bir hadisi yazıya geçmediğini söylediğini iştmiştir.¹¹ Yine Buhârî'nin kendisinden *Sahîh*'i, on altı yıllık bir süreçte tam olarak altmış bin hadis arasından eleme yaparak meydana getirdiği nakledilmiştir.¹² Kitap çok uzun olmasın diye bazı sahîh rivâyetleri de terk etmek zorunda kaldığını belirten Buhârî,¹³ onu Ali b. el-Medenî, (v. 234/848–49) Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Yahyâ b. Ma'în (v. 233/847) gibi dönemin önemli âlimlerine arz etmiştir. Buhârî'nin eserini çok beğenen âlimler dört hadis dışında onun tamamen sahîh hadisleri barındıran bir eser olduğu konusunda onay vermişlerdir. Konuyla ilgili rivâyeti nakleden İbn 'Akîlî, bu konuda söz sahibi olan kimsenin Buhârî olduğunu ve onun da bu dört rivâyeti sahîh gördüğünü söylemiştir.¹⁴

Ayrıca Buhârî ve kitabı hakkında; onun yaşça ve ilimce büyük olması sebebi ile daha âli isnâdlara sahip olduğu, eserini hadis ilmine hizmet etmenin yanında sahîh hadisleri toplamak ve bu hadislerden çıkacak fikhî hükümlere, edebî ve hikemî nüktelere işaret etmek için telif ettiği zikredilmiştir.¹⁵ Bugün Türkiye'de küçük yerleşim yerlerine varıncaya kadar nereye resmî, gerekse şahıslara ait hususi kütüphanelerde muhakkak bir Buhârî nüshasına rastlanması; yazmaları içinde en usta hattatlar tarafından yazılmış, büyük sanatkarların mahir elleri ve göz nuru ile tezhib edilmiş nüshalarının bulunması; medreselerde, dâru'lhadislerde ve dergâhlarda asırlarca okunması; Buhârîhân diye anılan ve Sahîh okutan âlimlerin her devirde toplum içinde büyük itibar görmesi ona gösterilen ihtimamın en önemli delilleridir.¹⁶ denilmiştir ve bunun neticesinde; “Kıtık, zelzele, harp, salgın hastalık gibi kötü ve zor günlerde *Sahîh-i Buhârî* hatimleri okumak öteden beri Türkler arasında âdet olmuştur.”¹⁷

Burada zikredilen vasıflarından ve sahîh hadisleri derlemede gösterdiği titizlikten dolayı *el-Câmi'u's-Sahîh*, erbâb-ı ilim tarafından en muhkem hadis kaynağı olarak görülmüş ve diğer kitaplar arasında tebârüz etmiştir. Osmanlı ulemâsı *Buhârî-i Şerîf* diye isimlendirdiği mezkûr kitabın medreselerde ve câmilerde ders olarak okunmasına ehemmiyet vermiş ve aksatmadan devam et-

³ “Kim bildiği bir ilmi kendisine sorulduğunda gizlerse, Allah (c.c.) da onu ateşten bir gemle gemler.” (*Ebû Dâvûd*, İlm, 9; *İbn Mâce*, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 263, 296; Hâkim, *Müstedrek*, I, 140.

⁴ Allah'ın kulları arasında ancak âlimler ondan gereği gibi sakınırlar” el-Fâtır 35/28.

⁵ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Mâ Temessü ileyhi hâcetü'l-kârî li-Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî* (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd) Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 39.

⁶ bkz. Kamil Çakın, “Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İslâmî Araştırmalar*, s. 100–109. Ankara 1997, X, 1, 2, 3.

⁷ Nevevî, *Mâ Temessü*, s. 39.

⁸ Nevevî, *Mâ Temessü*, s. 40.

⁹ Kadı İyaz, *Meşâriku'l-envâr 'ala sıhâhi'l-âsâr*, Tunus: el-Mektebetü'l-Atika 1914, I, 5,

¹⁰ Nevevî, *Mâ Temessü*, s. 42.

¹¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethi'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Mustafa Muhammed Hevânî, Seyyid Muhammed Abdülmü'tî), Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye 1978/1398, s. 243; a.mlf., *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 49 Dâru's-Sadir, Beyrut, 1907.

¹² İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 243.

¹³ İbn Hacer, *Tağlikü't-ta'lik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1985, V, 420; a.mlf., *Tehzibü't-tehzib*, IX, 49.

¹⁴ İbn Hacer, *Tağlikü't-ta'lik*, V, 423; a.mlf., *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 54.

¹⁵ Mehmet Eren, *Buhârî'nin Sahîhi ve Hocaları*, Konya: Nükte Kitap 2003, s. 12.

¹⁶ Mücteba Uğur, *Buhârî*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1989, s. 68–69.

¹⁷ Uğur, *Buhârî*, s. 69.

tirmiştir. Kendisine gösterilen bu ihtimam neticesinde toplumda çok büyük ölçüde yaygınlaşan *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği zamanla onu hatim olarak okumak şekline tahavvül etmiştir. Osmanlı döneminden önce de *el-Câmi'u's-Sahîh*'in hatim ve tedrisi yaygınlık kazanmıştır.

III. Kuzey Afrika'da *el-Câmi'u's-Sahîh*

Paris'te 1928 yılında Buhârî'yi Fransızca tercümesiyle yayınlayan E. Levi-Provençal'ın Buhârî'nin kutsiyet kazanması ve Mağrib'te Buhârî'nin rivâyet zinciri ile alâkalı bilgileri içeren, aynı zamanda Brockelman'ın da kitabında işaret ettiği "*Sahîh-i-Buhârî*"nin Mağribi Nüshasının İncelenmesi" isimli makalesinde; Fas'ta önemli hâdiseler olduğunda sadece Kur'ân-ı Kerim hatimlerin yapılmadığı bunun yanında *Sahîh-i Buhârî*'nin de okunduğu, "hadis mevzuunda mü'minlerin reisi" gibi anlamlı bir unvanın bu ülkede Buhârî'ye verildiği, Fas'ın merkez câmilerinde ve özellikle Fes'te Kayrevan Câmi'i'nde *Sahîh-i Buhârî* ders halkalarının mevcut olduğu, Fas Sultanı İsmâ'il b. Şerîf'in "Âbidü'l-Buhârî" adında zenci kölelerden oluşan bir milis teşkilatı kurduğu ve bu teşkilatı örgütlediği zaman onlara *Sahîh-i Buhârî* üzerine yemin ettirdiği onlara bir *Sahîh-i Buhârî* nüshası teslim ederek, titiz bir biçimde korumak, ata bindiklerinde onu yanlarında bulundurmak ve savaşlarda İsrailoğulları'nın Ahid Sandığını taşıdıkları gibi en önde taşımalarını emrettiği aktarılmıştır. Ayrıca Provençal, "Bir Evliyânın mezarı başında *Sahîh-i Buhârî*'yi açan, gördüğü ilk hadisi okuyan ve onun sened zincirinde yer alan büyük zatlar ve Hz. Peygamber vasıtasıyla Allah'a sığınan kimse, bir müddet sonra arzusunun gerçekleştiğini görecektir." şeklindeki bir inanın varlığını nakletmektedir.¹⁸

Provençal makalesinde; Fas'ta Buhârî okuma geleneğinin üç aylar içinde tamamlandığını ve bu okumanın sonunda görkemli bir merâsim yapıldığını belirtmiştir. Buna göre okuma Recep ayının ilk günü başlar, şaban ayında devam eder, normal olarak Ramazanın 27. gecesini Hıtma ve yahut Hıtâmu el-Buhârî ve halk lisanında Leyletu Seb'ı 'İşrîn diye isimlendirilen merâsimle bitirilirdi. Okumayı idare eden hocanın yardımcısı (Sârid) kitaptaki son hadisin son cümlesi "Sübhânellâhi ve bi hamdihî sübhânellâhi'l-'azîm"e geldiği zaman, bütün hazır bulunanlar ayağa kalkarlar ve yüksek sesle bu cümleyi 101 defa tekrar ederlerdi. Sonra okuyanlar beraberce *Kaside-i Bürde* ve Busîrî'nin Hamziyye'sinden parçalar okurlardı. Tezekkerât olarak isimlendirilen bu okuma bittiği zaman, okuyanlarla birlikte okumayı idare eden ve hıtma merasimine başkanlık yapan âlimin evinde bayram olurdu.¹⁹

İbn İyâs (v.930/1524), *Bedâ'i'u'z-zuhûr* isimli eserinde hicrî 911 senesi Ramazanında Mısır'da *Sahîh-i Buhârî* okunarak hatmedildiğini, bunun da sarayın

¹⁸ Levi-Provençal, E., "*Sahîh-i Buhârî*"nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi", (çev. Sadık Cihan), *OMÜİFD*, 1986/1, Samsun, 1986/1, 61-62.

¹⁹ Levi-Provençal, "*Sahîh-i Buhârî*", 61-62.

bahçesine kurulan sultanın çadırında gerçekleştiğini söylemiştir. Daha önceleri eski bir âdet olarak Buhârî'nin sarayda okunduğunu, kadınlara ve ulemaya hil'atler giydirildiğini nakletmiş, zamanla sarayda yapılan bu âdetin ortadan kalktığını Kale Câmi'i'nde Buhârî hatimlerinin yapıla geldiğini hatmin son meclisinin yine sultanın çadırında yapılan bir merasimle tamamlandığını belirtmiştir.²⁰

İbn Beşkûvâl (v.578/1183) Ahmed b. Muhammed b. Muğîs es-Sadeffî'nin (v. 459) biyografisini verirken onun Tuleytulâ ehlinden olduğunu, doğuya giderek hadis hocalarından ve Ebû Zer Abdurrahmân b. Ahmed el-Herevî'den²¹ (v. 434/1043) icâzet aldığını belirterek *Sahîh-i Buhârî*'yi ezberlediğini ve râvîlerini bildiğini ifade ettikten sonra bir şûra'da *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiğini belirtmiştir.²² Burada önemli olan husus Fas, Mısır gibi Kuzey Afrika ülkelerinden sonra Endülüs âlimleri tarafından da Buhârî'nin hıfz edilerek nakledildiği bilgisidir. "Hatta Kâdî Şurayh b. Muhammed'in 534/1139 Ramazanında, İşbiliye'de toplu halde ilk defa *Sahîh-i-Buhârî* hatmine başlaması bu dönemde halk arasında *Sahîh-i-Buhârî*'ye ne kadar önem verildiğini göstermektedir."²³

Ayrıca 1798'de Ezher Câmi'i'nde Napolyon Bonapart'ın şehre girmemesi dileğiyle, 12 Eylül 1902'de yine aynı yerde kolera tehlikesi sebebiyle *Sahîh-i Buhârî* hatmedildiği, Balkan Savaşının başladığı günlerde ise Ezher şeyhi Osmanlı ordularının zaferini niyaz etmek maksadıyla ileri gelen âlimlerden kibleye yönelerek *Sahîh-i Buhârî* okumalarını istediği de kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.²⁴

Kuzey Afrika'da üzerine yemin etme, hatimler ve merasimler yapma, Endülüs'e intikalini sağlayan rihlelerde bulunma, âfet ve savaş zamanlarında teber-rüken okunma gibi tezahürleri görülen *Buhârî-i Şerîf* geleneği daha sonra Osmanlı döneminde de halk arasında ilmî çevrelerde ve devlet nezdinde daha kuvvetli bir şekilde benimsenmiş ve devam ettirilmiştir.

²⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zuhûr fi vekâ'i'i'd-duhûr*, (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb 1984/1404, IV, 88.

²¹ Ebû Zer el-Herevî de hocaları Serahsî (v. 381), Müstemli (v. 376), Küşmeyhenî'den (v. 389) *Câmi'u's-sahîh*'i almıştır ki; onların hocaları da Buhârî'nin rivâyet zincirinde ilk sırada olan Firebrî'dir (v. 320).

²² İbn Beşkûvâl, *Kitâbu's-Sıla fi târihi eimmeti'l-Endülüs*, (nşr. İzzet el-Attar el-Hüseyni), Kahire: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme 1955. I, 61, (Eser İbnu'l-Faradî'nin (v. 403/1013) *Tarihu 'Ulema'i'l-Endülüs*'üne zeyl olarak yazılmıştır).

²³ Ali Vasfi Kurt, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İnsan yay., İstanbul, 1998, s. 163.

²⁴ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, 118.

IV. Osmanlı'da Buhârîhanlık Geleneği

A. Buhârîhanlığın Tanımı ve Şartları

Asıl adı el-Câmi'ü's-sahîh olan ve müellifi Buhârâlı İmam Muhammed b. İsmâil'e nispetle *Buhârî-i Şerîf* diye anılan hadis kitabının sonuna Farsça "hânden" fiilinden "okuyan, okuyucu, çağırıcı, söyleyen"²⁵ anlamına gelen "Hân" kelimesinin getirilmesiyle oluşturulmuş Buhârî okuyan kimse manasına gelen Buhârîhân sözcüğü Osmanlı Devleti'nde câmiler ve türbeler başta olmak üzere muhtelif mekânlarda *Buhârî-i Şerîf*i okuyan eşhâsın genel adı olmuştur.

Mu'tâd şekli medreseden mezun olmuş hocaların ayrıca bir imtihanla ruûs alarak selâtin câmilerde gelirleri genellikle selâtin vakıflardan karşılanmak üzere talebelere ders vermesi şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlı ilim geleneğinde câmilerde ders verme yetkisi, dersiâm efendilere yine bir imtihanla veriliyordu. Bu imtihanı kazanan dersiâm efendiler câmilerde talebelere tefsir, fıkıh ve hadis kitaplarını okutuyorlardı. Câmi dersleri olarak yaygınlaşan Buhârî okuma geleneği aynı zamanda bu dersi veren dersiâm efendiler tarafından başta türbeler olmak üzere muhtelif mekânlarda hatim olarak da okuna gelmiştir. Aslında türbelerde yapılan merasimlere hatim dendiği gibi câmilerde okunan derslere de hatim denilmiştir.²⁶ Zira burada da kitab baştan sona bitirilip hatmedilmektedir.²⁷

*Buhârî-i Şerîf*i okuyacak kişiler dersiâmlar arasından seçiliyordu. Dersiâm olabilmek için de belli şartları hâiz olmak gerekiyordu. Bunların başında da medreseden mezun olmak şartı vardı. Daha sonra ehliyetini ispat edenler dersiâm olabilmek için elde ediyorlardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında dersiâmlık unvanının verilmesi için açılan imtihanla ilgili yeni kurallar getirildi. Bu dönemde dersiâmlık imtihanları, ders vekilinin başkanlığında tanınmış ulemâdan oluşan bir heyet tarafından yapılmaktaydı. II. Abdülhamîd'in saltanatının (1876–1909) ortalarına kadar dersiâmlık imtihanları yılda bir defa açılırken daha sonra teşkil eden bir heyetin medreselerde belirli aralıklarla imtihan yapması, bu şekilde yılda on beş kişiye bu unvanın verilmesi usûlü benimsendi.²⁸

Nitekim Buhârîhân olacak dersiâmların gireceği imtihanla ilgili olarak, bir belgede şöyle denilmektedir.

²⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul: Çağrı yayınları 2002; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi 2004.

²⁶ Kandemir, "Hatim", *DİA*, XVI, 469.

²⁷ "Sevap kazanma yanında; maddî ve mânevî sıkıntılardan, hastalık ve belalardan, düşman istilâsından kurtulma ve her türlü murada nâil olma amacıyla en fazla okunup hatmedilen hadis kitabının *Sahîh-i Buhârî* olduğu bilinmektedir." Bk. Kandemir, *DİA*, XVI, 469–470.

²⁸ İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, IX, 185.

"Cennet-mekân Sultan Abdülmecîd Hân Hazretlerinin türberdâr-ı sâni Hacı Hafız Bekir Efendi'nin *Buhârî-i Şerîf* ciheti imtihanına idhâlini müstedî takdîm eylediği arzuhâl Şeyhülislâmîğe bildirilmiştir. (13 C 1278)"²⁹

Bu da göstermektedir ki Buhârîhân olacak kişi ehliyetini ispatlamış kimse-ler arasından genellikle yapılan bir imtihanla olmaktadır. Amaç ise bu görevin liyâkatlı kişiler tarafından yürütülmesini sağlamaktır. Nitekim 30 Nisan 1868'de Şeyhülislâm olan Hasan Fehmi Efendi'nin ruûs imtihanına girecek talebeler için risaleler kaleme aldığı bilinmektedir. 1858–1859 tarihlerinde Ders Vekilliği görevi de yapan Hasan Fehmi Efendi Risâletü'l-ımtihan li'r-ruûs (İstanbul 1275) ve Mir'atü'efkârî'r-ricâl li-yetemeyyeze erbâbü'l-kemâl (İstanbul 1280) isimli iki risale kaleme alarak bu imtihanlara girecek talebelere kolaylık sağlamayı amaçlamıştır.³⁰

Buhârîhanlık görevini ifâ edenler aynı zamanda hediyelerle ve nişanlarla da taltîf edilebiliyorlardı. Meselâ bir belgede "Mabeyn-i Hümayun'da Buhârî-i Şerif kırâatına memur Hoca Mustafa Efendi'ye dördüncü rütbeden bir kıt'a Mecid-i Nişân-ı Zîşân'ı ihsan buyurulmuştur. 7 Ramazan 1335."³¹ denilmektedir.

B. Buhârî-i Şerîf Okunan Yerler

1. Câmiler

Osmanlıda bu geleneğin en yaygın bir şekilde görüldüğü yer câmilerdir. Medreselerde ders veren müderrisler aynı zamanda dersiâm olarak da câmilerde halka *Buhârî-i Şerîf* okutmaktaydılar. Bununla ilgili birçok arzuhal ve irâde mevcuttur. İstanbul'da Buhârîhanlık uygulamasının en çok görüldüğü yer Hırka-i Şerif Câmi'i'dir:

"Hak subhânehü ve teâlâ hazretleri Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Âzîmetlü Padişâh-ı rûy-i zemin ve şehinşâh adalet veliyyü'n-nimet bi-minnetimiz ve bâisü asayiş-i cihan Efendimiz Hazretlerini dünya durdukça serîr-i şevket-masîr-i şâhanelerinde ten-dürüstü ve âfiyetle ber-karar ve 'ada-yı din üzerine yevmen kıyame gâlib buyur-sun âmin. Dâiyân-ı ihlas Mede'd-duhûr neşr-i ulûm ile evkat-güzâr ve fariza-i zimmet-i âlemiyân olan dua-yi pirâye-i şahaneleriyle ratbu'l-lisân olduğumuz halde min kabli'r-rahman meftûr oldukları şîme-i celile-i dâi-perverî ve hayrât-ı sâre ih-san gösterildi. Muktezâ-yı âlisince her bir şirret-i harab olan evkâf-ı İslâmî yeniden ihya buyurdıkları misillü hususuyla tecdîdine muvaffak buyurdıkları dâire-i hırka-i hazret-i nebevî câmiu'l-envâr-ı lâmi'i âlilerinde tefeü'l bi'l-hayr olmak üzere beher gün ale's-sabah teyemmünen ve mes'ûden *Buhârî-i Şerîf* kırâat olunması ve dâiyân-ı ihsan perverdelerinin iskan-ı âcizânelerimizin câmi-i şerîf-i mezkûr civarında olmak hasebiyle dersiyelerini dahi bu kullarına tevcihiyle birer kıt'a berât-ı âlişânın yedlerimize ihsan buyurulması hâk-pay-ı şehriyârlarından müsâade-i âliyesi husu-

²⁹ BOA. A. MKT. NZD. 385/19.

³⁰ bkz. İpşirli Mehmet; Çelebi, İlyas, "Hasan Fehmi Efendi", *DİA*, XVI, 320–323.

³¹ BOA. İ. DUİT. 60/120.

sunu istirham ve ictisâr kılınmış olmağla ol-bâbda husus-ı mezkûrun icrasına mü-sâade-i ihsan-ade-i mülkdârîlerinin erzânıyla dâiyânların çerâğ ve dua-yı acizanelerimize râğbet-i tâcidârleri şâyân buyurulmak babında ve kâffe-i halde emr ü ferman şevketlü mehabetlü kudretlü ‘azametlü padişâhımız efendimiz hazretleri-nindir.

Müderrişin-i dersiâmdan Kayserili Ali Remzi, Müderrişin-i dersiâmdan Kudüslü Ahmed, Müderrişin-i dersiâmdan Eriklili Mustafa, Müderrişin-i dersiâmdan Ahiskalı el-Hâc Mustafa, Müderrişin-i dersiâmdan Pîştineli Ahmed Hulusi.³²

Yukarıdaki belgeden anlaşıldığına göre adı geçen müderriş ve dersiâmlar evlerinin Hırka-i Şerîf Câmîi’ne yakın olması hasebiyle her gün sabah vakitlerinde teyemmünen ve teberrüken *Buhârî-i Şerîf* okuma niyetlerini resmî mercilere bildirmişler, bir Berât-ı Şerîf’le bu görevin kendilerine tevcih edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine karar kılınmadan önce olay tetkik edilmiş ve bir yazıyla üst makamlara sunulmuş, “Malûm-ı vekâlet-penâhîleri buyurulduğu üzere cevâmî-i selâtin-i ‘izâmın ekserisinde Buhârî ve Şifâ-i Şerîf dersiyeleleri mevcûd ise de kırâat olunup olunmadığı ancak sâye-i hazreti şâhânede Bâb-ı Fetvâ’da muvazzaf olarak pazartesi ve pençşenbe günleri teyemmünen *Buhârî-i Şerîf* kırâat olunmakta olduğu”³³ belirtilerek birçok selâtin câmîinde bu görevin tevcih edildiği, Bâb-ı Fetvâ’da da bu görevin pazartesi ve perşembe günleri akşamadan yürüdüğü söylenmiştir.

3 Zilhicce 1270 tarihli Arif Bey imzalı bu belgede arzuhal sahiplerinin Hırka-i Şerîf Câmîi’nde teyemmün kasdıyla “*Buhârî-i Şerîf* kırâat eyledikleri halde muhsinât-ı maneviye inkâr olunamayacağı âşikâr ve istid’âları vechle Buhârîhânlık ciheti tertîb olunarak vazife tahsîsiyle mûmâ-ileyhime tevcihleri yeniden vakf tertîbine muhtaç olduğu”³⁴ belirtilmiştir. Buhârî-i Şerîf kırâat etmenin faydadan hâlî olmadığı göz önüne alınarak Buhârîhân’lara bir gelir tahsîsiyle görevin onlara tevcih edilmesi öngörülmüştür.

Harem-i Şerîf’te Buhârî okuma geleneği ile alâkalı birçok belge mevcuttur. Aşağıdaki belge de ise Medine’de Mescid-i Nebvî’de Buhârî okuma geleneğinin varlığı ile alâkalı olan Sadrazam’ın Padişaha arzı şu şekildedir:

“Atûfetlü Efendim Hazretleri

Cennet-mekan Efendimiz Hazretlerinin evkâf-ı celîleleri fuzelâsından olarak şehriye iki yüz elli kuruş vazife ile Ravza-i Mutahhara-i Cenâb-ı Nebvî’de Buhârîhânlık cihetinin mutasarrıfı Mehmed Alim Efendi’nin vefatı vukuuna mebni mahlûlünden oğlu Abdullah kesb-i isti’dâd edinceye kadar hizmet-i lâzimesi bi’l-vekâle edâ ettirmek üzere tevcihi mukaddema mahallinden ba-tahrîrât inhâ kılınmış ise de bu misillü Buhârî ve Şifâhânlık cihetleri a’lem ulemâdan zevata tevcih olunup evlada intikal eder cihetten olmadığından âhar ehl ü erbâba intihâb olunması zımında gönderilen tahrîrâta cevaben Şeyhü’l-Haram Hazreti Nebvi Atufetlü Paşa Hazret-

lerinin vurûd eden tahrîrâtında hizmet-i mezkûre için mücâvirinden Vidinli Mustafa Efendi intihab olunup fakat mütevaffa-yı mûmâ-ileyhin oğlu merkûmun ciheti mezbûre vazifesinden başka bir taraftan medâr-ı maaş olmayarak âhara tevcihi takdirinde dûcâr-ı sefalet olacağı beyan olunduğuna binaen vekil marifetiyle idare-i hizmet ettirmek şartıyla işaret-i aliyye-i Hazret-i Şeyhülislâm’ı mucibince zikr olunan cihetin sağır-i merkûma tevcihi. 24 Muharrem 1265.”³⁵

Sadrazam’ın bu arzı üzerine Padişahın emriyle çıkarılan irâdede şöyle denilmiştir. “Zikr olunan Buhârîhânlık cihetinin vekil marifetiyle idare ettirilerek kendisi ber-minval mücerred kesb-i iktidar eylediği halinde mutasarrıf olmak ve muktedir olamadığı takdirde ol-vakt icabına bakılmak üzere ber-mûceb işaret-i âliye sağır-i merkûma tevcihi.”³⁶

Osmanlı Döneminde ulemanın vazifeli olduğu cihetler genellikle babadan oğula geçmekteydi. Ancak burada da belirtildiği gibi Buhârîhânlık ve Şifâhânlık gibi cihetlerin, liyâkat sahibi erbâb-ı istihkâka tevcih edildiği, evlâda intikal eden cihetlerden olmadığı belirtilmiştir. Bu, Buhârî okuma geleneğinin liyâkatlı ellerde kalması için devletin bu konuya ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Ancak Osmanlı döneminde birçok insan vakıflardan kendilerine tevcih edilen bu görevlerden aldıkları maaşlarla maîşetlerini sağlayabilmekteydi. Burada da görüldüğü üzere Buhârîhân olan Mehmed Âlim Efendi’nin oğlu Abdullah Efendi’nin yaşının küçük olması sebebiyle ve Buhârî okumaya liyâkati olmadığı için Harem-i Şerîf Şeyhi Paşa Hazretlerinin tahrîrâtıyla önce görevin Vidinli Mustafa Efendi’ye tevcihi uygun görülmüş daha sonra Abdullah Efendi’nin hiçbir yerden maaşı olmadığı göz önünde bulundurularak Buhârî okuma işinin isti’dâd kesbedinceye kadar vekâlet yoluyla yürütmek şartıyla Abdullah Efendi’ye tevcihine karar verilmiştir. Ancak bunda da bir şart koyularak kesb-i iktidâr eylediği yani *Buhârî-i Şerîf* okuma yaşına gelip de bu işe mutasarrıf olamadığı zaman icabına bakılması gerekliliği vurgulanmıştır. Yani vekil yoluyla tevcih şartı da zamanla tahdîd edilmiştir.

Yine aşağıda aktardığımız bir başka Hatt-ı Hümâyun’da Harem-i Şerîf’te *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği ile alâkalı bir başka belgede Medine’de yapıla gelen bu hatimlerin Mekke’de de icra edilmesi istenmiştir:

“Mekke-i Mükerrreme şerrefehallahu teâlâ ilâ yevmi’l-âhire mücâvirlerinden el-hâletü hâzihî Necib Efendi kullarının hanesinde müsâfıreten ikâmet üzre olan es-Seyyid Hüseyin Efendi bin es-Seyyid Abdurrahman Efendi dâîlerinin ulemâdan ve *Buhârî-i Şerîf* kırâatına ehil ve erbâb-ı liyâkattan olduğu ihbâr olunduğuna binâen Evkâf-ı hümâyunları tarafından Ravza-i Mutahhara-i Hazreti Risâlet-penâhîde *Buhârî-i Şerîf* ciheti olup Mekke-i Mükerrreme’de olmadığına binaen teyemmünen ve teberrüken Mekke-i Mükerrreme’de dahi Efendi-i mûmâ-ileyh dâîleri *Buhârî-i Şerîf* kırâat etmek üzere Evkâf-ı Hümâyun mekârim-i makrûn hazreti hilâfet-penâhîleri cânibinden senevî bin beş yüz kuruş atıyye-i seniyye-i şâhâne

³² BOA. İ. DH. 306/19406. 1.

³³ BOA. İ. DH. 306/19406. 2.

³⁴ BOA. İ. DH. 306/19406. 2.

³⁵ BOA. İ. DH. 185/10255.

³⁶ BOA. İ. DH. 185/10255.

tertîb ve tahsîsle beher sene Surre-i Hümâyunları münâsibi bulunan kullarına teslîmen ol-cânib-i seniyyü'l-cevânibe irsâl ve teslîm kılınmak üzere emsâli vecihle tanzîm olunmasıyçün efendi-i mûmâ-ileyh dâîlerinin ismi ve şöhrati mûmâ-ileyh Necib Efendi kulları tarafından tahkîk ile arz ve istizân kılınması hususu emr u irâde-i kerâmet ifade-i hazreti mülkdârîleri iktizâsından olduğu Silahdâr cenâb-ı tâcidârîleri Ağa kulları taraflarından savb-ı abidâneme ihbâr olunmak mülâbesesiyle mücebince derhal Efendi-i mûmâ-ileyh kulları tarafından lede'l-istifsâr mûmâ-ileyh Seyyid Hüseyin Efendi dâîleri sâdât-ı kirâmdan ve Hind cânibi ehâlisinden ve fuhûl-ı ulemâdan olup müddet-i vâfirendenberu Mekke-i Mükerrreme'de mücâveret ve Beyt-i Şerîf-i Saâdette neşr-i ulûm-ı nâfi'a etmekte olduğunu iş'âr ve beyan etmekle bu suretle Efendi-i mûmâ-ileyh dâîlerine irâde-i hayriyet ifâsına mülûkârîleri üzere Evkâf-ı Hümâyun inâyet-meşmûn-ı şahâneleri hazinesinden senevî bin beş yüz kuruş atıyye-i seniyye-i mülûkârîleri tayin ve tahsîsiyle havâli-i harîm-i beyt-i şerîf cenâb-ı rabbü'r-rahîmde devam-ı ömr-i şevket ve a'dâ-yı din-i Devlet-i Aliyyeleri üzerine her halde fevz u nusret u selâmet ve teksîr-i sülâle-i Pâkize-i tâhire-i necâbetleri er'ıyye-i hubûbiyesine dâimâ mevâzibet etmek şartıyla Efendi-i mûmâ-ileyh dâîleri *Buhârî-i Şerîf* feth ve kırâatına memur ve tayin kılınarak emsâline tatbiken tanzîm olunmak üzere bâlâ-yı takrîr-i abidâneme mübarek ve mesud Hatt-ı Hümâyun kerâmet-makrûn-ı Hazreti Zillullâhîleri ile tenvîr ve tezyîn buyurulmak bâbinda ve cemi' halde emr u ferman hazreti veliyyü'l-emr ve ihсан efendimindir.³⁷

Yukarıda padişaha sunulan takrîrde Seyyid Hüseyin Efendi'nin Mekke-i Mükerrreme'de *Buhârî-i Şerîf* okuması mevzu bahis edilmektedir. Ravza-i Mutahhara'da Evkâf Nezâretinin himayesinde *Buhârî-i Şerîf*'in okunduğu ancak Mekke'de böyle bir uygulamanın olmamasından dolayı bu görevin zaten orada ilim ile işgal eden Hüseyin Efendi'ye tevcih edilmesi konu edilmiştir. Yıllık bin beş yüz kuruş aylık yüz yirmi beş kuruşla bu görevin kendisine tevcih edildiği padişah tarafından bizzat kaleme alınmıştır. Padişahın hattı şu şekildedir:

“İşbu takrîrde beyan ve istizân eylediğin üzere Efendi-i mûmâ-ileyh Evkâf-ı Hümâyunumuz hazinesinden senevî bin beş yüz kuruş tayin ve tahsîsi ile emsâline tatbiken tanzîm ve icrasına ibtidar eylesün. Manzûrum olmuştur.”³⁸

Ebû'l-Ulâ Mardîni, Huzur-ı Hümâyun derslerine katılan yaklaşık yirmi kadar zevâtın aynı zamanda *Buhârî-i Şerîf*'i de câmilerde okuttuğunu zikretmektedir. Bunlardan Arabgirli Abbas Efendi, Fatih Câmii Şerîfî'nde salı ve cuma günleri hariç diğer günler câmînin Akdeniz kapısı kısmında minberin sağ tarafındaki müezzin mahfilini altındaki demir parmaklık içindeki şebikede *Buhârî-i Şerîf* okuturdu. Bu toplantıda heyet reisi ile beraber on kişi olurlar idi. Abbas Efendi bu heyetin reisi idi. Hoca Efendiler önlerinde yeşil çuha örtülü rahleler üzerine *Buhârî-i Şerîf* kitaplarını açıp okurlardı. Bu heyet salı ve cuma günleri de Sultan Selim Câmii'nde *Buhârî-i Şerîf* okurlardı.³⁹

Demirhisarlı Abdülvehhâb Efendi, Fatih Câmii Şerîfi muciz dersiâmlarından Rizeli Ferhat Efendi'nin⁴⁰ *Buhârî-i Şerîf* ve ilm-i hadîs derslerine devam ederek 1315 cemaziyelevvelinde bu ilimlerden de icâzet almaya muvaffak olmuş ve ders vekili ve Huzur-ı Hümâyun mukarrirlerinden Gümülcineli Ahmet Asım Efendi'den Arapça okumuştur. İcra kılınan ruûs imtihanında ehliyetini ispat ederek Fatih Câmii Şerîfi dersiâmları sırasına girmiştir; 7 Ağustos 1316 tarihinden itibaren Fatih Câmii Şerîf'inde Kadı Mir ve Dürer ve salı ve cuma günleri *Buhârî-i Şerîf* derslerini okutmuştur. Abdülvehhâb Efendi bütün hayatını ilme vakfetmiş, *Buhârî-i Şerîf* ve Müslim'den de talebesine icâzet vermiştir. Hayatının son senelerinde Sultan Selim Câmii'nde *Buhârî-i Şerîf* okutmuştur.⁴¹

Biyografileri incelendiğinde Osmanlı döneminde yetişen ulemanın hayatlarında bu derslerin varlığı ve öneminin göz ardı edilemeyecek derecede olduğu müşahede edilmektedir. Câmî derslerinin İslâm toplumunun eğitim seviyesinin ilerlemesinde büyük işlevler gördüğünün Osmanlı Devleti döneminde önemi fark edildiği ve bu derslerin yaygınlaştırılmasının sağlandığı buradan da anlaşılmaktadır. Özellikle son dönemde bu faaliyetlerin çok yaygınlaştığı ve önemli etkilerinin olduğu herkesin kabul edeceği bir gerçektir. İstanbul'un bütün selâtin câmilerinde *Buhârî-i Şerîf* devlet yediyle kontrol edilerek okunma imkânı bulmuştur. Ayasofya Câmii ve Kütüphanesi, Fatih Câmii, Süleymaniye Câmii bunların en önde gelenleridir. İstanbul'un dışında Başta Haremeyn'de olmak üzere Kerkük'te,⁴² Bağdat'ta,⁴³ Şam'da,⁴⁴ Sivas'ta,⁴⁵ İzmir'de⁴⁶ ve Bursa'da⁴⁷ bulunan câmilerde ve türbelerde *Buhârî-i Şerîf* okunduğu kayıtlarda bulunmaktadır. Mısır'da okunduğuna dair bir belgede şöyle denilmektedir:

“Devletlü İnayetlü merhametlü veliyyü'n-nimetim Efendim Sultanım Hazretleri sağ olsun.

Arzuhal-i kulları budur ki bu kulları garîbü'd-diyar Mısır Kahire'de Gülşenî Tekkesi imameti ve Câmii Ezher'de Buhârî-i Şerîf kırâatı ve takib-i da'vât-ı hayriye ile yirmi otuz seneden beru bi'l-ehl ü iyâl mütevekkilen alellahi teala tavattun ve eğerçi irâd ve medâr-ı maaş-ı fakîrânem mahalli muayyen ve tenâvül ve mukannenem yok ise cenâb-ı Kasım'ul-Erzâkın bazı ehl-i hayr ve sahibü'l-hayrâta ilham ve bu vecihle iânet pervânîleriyle kuvvet-i lâ-yemût ta'îşü'l-mennallah kani' ve umûr-ı ilm ü kırâatımla meşgul iken bi-takdir hicâbi-i teğayyür iki üç senedir Françalı keferesinin Mısır Kahire'ye tecâsür îsâl-i dest-i istilaları mülâbeseye ehâlisîn perişan ve ek-

³⁷ BOA. HAT. 1571/6.

³⁸ BOA. HAT. 1571/6.

³⁹ Ebul Ulâ el-Mardîni, *Huzur Dersleri* (yay. haz. İsmet Sungurbey), s. 213. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.

⁴⁰ Maltepe'de Mehmed Efendi (Özyurt) ile yapılan mülakatta (6 Kasım 2008) kendisi bu silsilenin halen devam ettiğini belirtmiş, Dersiâm Rizeli Ferhat Efendi'den *Buhârî-i Şerîf* icâzeti alan ve Üsküdar Toygar Hamza Câmii'nde görev yapan Şükrü Efendi'nin 1957-1964 seneleri arasında kendisine icâzet verdiğini söylemiş ve bu gelenek hakkında önemli bilgiler vermiştir.

⁴¹ Mardîni, *Huzur Dersleri*, s. 235.

⁴² BOA. İ. MVL. 443/19698.

⁴³ BOA. İ. DH. 250/15293.

⁴⁴ BOA. İ. ŞD. 39/1982.

⁴⁵ BOA. HAT 552/27263.

⁴⁶ BOA. C. EV. 399/20248.

⁴⁷ BOA. Y. PRK. ASK. 70/102.

serin muhtaç-ı nân ettikleri her çend mani' erzak-ı mukaddere olamayacakları âşîkâr ise de ancak idare-i maaş-ı fakîrânem nev'an karîn-i ta'sîr olduğundan acaba yine ilham-ı cenab-ı hazreti perverdekâriyle muvâfık re'y ve merhametleri buyurulur ise cevali-i cizye-i Mısır'dan medâr-ı maaş iyal ü evlad olacak miktar ehâli-i inâyet hâtimleriyle yevmiye tenavül olunması ve devam-ı saltanat-ı padişahî ve istidâme-i ikbal hazret-i evliya-i himemi da'vâtına meşguliyyet ümidiyle ve istirahat-ı inaye-it medarla arzuhal tahririne mübâderet olduğu merahim-i âlilerinden mutazarrı'dır ki bu vecihle celb ü da'vât-ı hayriyemiz babında bâkî emr ü ferman ve lütf ü ihân devletlü inayetlü merhametlü veliyyü'n-niam efendim sultanım hazretlerinindir.

(İmza) Şeyh Mehmed Hanefî Çelebi İmam-ı Tekke-i Gülşenî.⁴⁸

Gülşenî Tekkesi imamı ve Câmîi Ezher Buhârîhânı olan Şeyh Mehmed Hanefî hicrî 1216 tarihli bu belgede yaklaşık yirmi otuz senedir Mısır'ı vatan edindiğini ve evlad ü iyâliyle fakr ü zarûret içerisinde yaşarken Câmîi Ezher'de Buhârî okutup ehl-i hayrın yardımlarıyla geçinmekte olduğunu belirtmektedir. Ancak Mısır'ın Fransızlar tarafından istilâ edilmesi ve halkın muhtaç duruma düşmesiyle geçimini sağlayamadığını ve iâşesinin ilm ü kırâatla meşgul olmasına binaen yevmiye olarak Mısır Hazinesinden kendisine verilmesini rica etmektedir.

Söz konusu arzuhal üzerine sadrazam tarafından yazılan yazı şu şekildedir:

"Mısır Defterdârı İzzetlü Efendi, sâhibü'l-arzuhalin vazife ihsanına derece-i ihtiyaç ve liyâkat-ı istihkakını tahkîk idüp muktezasını bâ-takrîr ifade eylesün deyu buyuldu."⁴⁹

Burada sadrazam, Mısır Defterdârı tarafından arzuhal sahibinin ihtiyacının derecesi ve *Buhârî-i Şerîf* okumaya liyâkati olup olmadığının tespit edilerek bildirilmesini talep etmiştir. Burada da görüldüğü üzere Devlet-i Aliyye Buhârîhân olmak için arzuhal yazan zevattan liyâkat sahibi olduğunu ispat edenlere bu görevi tevcih etmiş başka bir şart aramamıştır.

Hicrî 1213, miladî olarak 1798 yılına tekabül eden 8786 numaralı aşağıya aynen aktarılan Hatt-ı Hümâyün'da Buhârîhânlık geleneği ile alakalı Osmanlı dönemindeki anlayışları kavrayabileceğimiz önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu dönem aynı zamanda Napolyon'un Mısır'a çıkarma yaptığı zamana denk düşmektedir. Osmanlı'nın askerî olarak artık mağlubiyetleri tatmaya başladığı ve sistemini sorgulamaya başladığı dönemlere denk düşen bu belgede bu zor günler tasvir edilmiş ve bu konuda sığınılacak manevî tevessüller zikredilmiştir:

"Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü Veliyy'ün-nimetim Efendim Pâdişâhım

Gerek def-i şurûr-ı a'da ve muhâfaza-i bilâd ü inhâ ve gerek te'diye-i umûr-ı şettâ'da nusret u tevfiğ yalnız esbâb-ı zâhireye teşebbüs ile müyesser olmayup tevcihât-ı bâtuniyye ve havâssı Kur'âniyye ve ehâdis-i Nebeviyye ve zebh-i kârâbîn ve tasdikât ü ifâ-yı merâsim müberrâta katî çok fâide ve te'sîrât olduğu ve bunlar

câlib-i i'ânet rabb-i izzet olageldiği ve nice sa'b olan umûr bu misillü rûhâniyyete teşebbüs ile karîn-i suhûlet olduğu bi't-tahrîr zâhir olan keyfiyâtta idüğü ma'lûm-ı hümâyunlarıdır. Bu husus hayliden beru çaker-i zamîr-i bendegânem olup icrâlarında te'sîr-i mücerred kutb-ı dâire-i İslâm olan zât-ı şevketsimât-ı şâhanelerinin umur-ı irâdelerine menûd olduğundan atebe-i aliyyelerine arz u inhâya vesilecû iken bugün erbâb-ı inzivâdan bir bendeleri nezd-i çâkeriyye gelüp böyle vakitlerde *Buhârî-i Şerîf* kırâatında çok fâide vardır. Sulehâdan birkaç nefer kırâatine muktedir zevâtın cem'iyle mansûriyyet-i asâkir-i müslimîn ve makhûriyyet-i a'da-yı müşrikîn için niyet-i hâlisâ ile şu günlerde kırâat ettirilmeğe vâcib oldu ihmal buyurulmasun. Bundan mâ'ada on aded kurban zebh ve her biri altmışar kıt'a olup cümlesi altı yüz kıt'a ider her kıt'ayı birer kuruş ile birer fakîre tevzi' ve bu vecihle on kurban ve altı yüz kuruş. Yine niyet-i mezkûre ile tasdik olduğu halde kezâlik fâide-yi adidesi derkâr bunu tarafınıza ifâdeye manada me'mur oldum deyu ihbâr eyledi. Fî nef's'ül-emr kulları Enderun-ı Hümâyunda hazîne kethudâsı iken saray-ı hümâyun hocaları ve çend nefer zevât cem' ve Medîne-i Münevver'e den gelmiş Tayyipzâde dâileriyle *Buhârî-i Şerîf* on günde kırâat ve tekmil olunup ol-vakt envai' fâide-i meşhûd olmuş idi. Şimdiki halde ise kırâatı farz mesâbesinde olmağla Semâhatlü Efendi dâileri tarafından Saray-ı Hümâyun hocalarına ve *Buhârî-i Şerîf* kırâatine muktedir çend nefer zevâta tenbihe ve hırka-i şerîfe-i surûr-ı enbiya aleyhi ve alâ âlihî ve ashâbihî ezkâ iltihâya hücre-i muattarasında ettirilmeğe husûs menûd-ı himmet-i şahaneleri idüğü ve zikr olunan on aded kârâbîn ile altı yüz kuruşun tevzi'i ve tanzîmi irâde-i hümâyun buyurulur ise çâkerleri mu'temed âdem tayini ile tanzîm ettirilmeğe akdem edeceğim bundan mâada bir hâcet ve bir emr-i azîm ve ale'l-husûs def-i husûm ve nusret-i ale'l-a'dâ için yirmi beş bin âyet-el-kürsî kırâatının tesîri güneş gibi zâhir ve bazı tefâsîr ve esârede mesrûh ve bi't-tecrube bâhir olup kırâat edenler sulahâdan olmak ve bir mahalde bulunmakta te'sîr ziyâde idüğünde iştibâh olmayup bu dahi zât-ı hümâyunlarından sudûr-ı emre menûd olmağla irâde buyurulur ise zülflüyyân hocası sûfi Abdullah Efendi zâtında sulehâdan bir zât olmağla bu husus ona ihâlâ ve kırâat ideceklerin atıyyeleri ona itâ ve onun marifetiyle yirmi beş âdem tedârik ve binerden yirmi beş bin âyet-el-kürsî kırâat ettirilmesi mehâsin ve nice fâide-i müstelzim idüğü malûm-ı âlileri buyuruldukda fermân hazreti men-lehül emrindir."⁵⁰

Burada devletin zor bir dönemde bulunduğu, bu zor dönemlerden kurtulmanın sadece zahîrî sebeblere bağlı olmadığı, Kur'ân ve hadislere bağlılığın gösterilmesi ve kurbanlar kesilerek fakirlere sadakalar dağıtılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bunların Allah Teâlâ'nın yardımını celbettiği ve zorlukların kolaylıklara dönüştüğü söylenmiştir. Sâbıkan Enderun-ı Hümâyun Hazine Kethudâsı olduğu belirtilen bir zât kendisine sulehâdan bir zâtın gelerek "Böyle vakitlerde *Buhârî-i Şerîf* kırâatında çok fâide vardır" diyerek, bu zamanda bu işin vâcib mertebesinde olduğunu söylediğini belirtmiştir. Bu durumun daha önce de Medîne-i Münevver'e den gelmiş Tayyipzâde Efendi ve birkaç hoca efendinin cem'iyle yapıldığı ve o zaman birçok faydanın görüldüğü belirtilmiş, şimdi ise Topkapı Sarayı'nda bulunan Hırka-i Şerîf Dairesi'nde birkaç zât marifetiyle on günde *Buhârî-i Şerîf* hatminin uygun olacağı söylenmiştir.

Buhârîhân Efendilerin hep bir arada bulunarak on günde Buhârî hatminin

⁴⁸ BOA. C. EV. 23578.

⁴⁹ BOA. C. EV. 23578.

⁵⁰ HAT. 186/8786.

yapılacağı belirtilmesi bu konuda ipuçları sunmaktadır ve Buhârî hatminin bir araya gelen kişilerin sırayla okuması şeklinde yapıldığı görüşünü destekler mahiyettedir. Ayrıca on kurban kesilerek fakirlere dağıtılması ve altı yüz kuruşun tasdikinin uygun görüldüğü belirtilmiştir. Buhârî hatminin yanına bir de yirmi beş bin Âyetü'l-kürsînin 25 kişiye bir araya gelinerek biner adet okutulmasının ve bunlara atıyye verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bu konuda Padişahın kendisinin kaleme aldığı Hatt-ı Hümâyun'u şu şekildedir. Sadrazamın muhtemelen savaşta bulunmasına binaen hitap Sadâret Kaymakamı'nadır.

“Kâimmakam Paşa

Cenâb-ı Allah hazretleri kabûl eylesün pek münâsib. Efendi Dâimize haber gönderesün Enderûn hocaları ve Galata saray hocalarına tenbih eylesün ne gün münâsib ise gelüp kırâat eylesünler hırka-i şerif odasında *Sahih-i Buhârî* var imiş. Gelüp kırâat eylesünler tahrîriniz üzere siz de ol- tarafta tanzim veresiz.”⁵¹

Burada dikkat çeken bir husus Padişahın belirttiği, Hırka-i Şerif odasında *Buhârî-i Şerif*'in bulunduğuudur. Bu, Osmanlı dönemindeki *Buhârî-i Şerif*e verilen kıymeti göstermesi açısından dikkat çekicidir. Zira Osmanlı sarayında özel bir odada saklanan Hırka-i Şerif'in yanına bir de *Buhârî-i Şerif*'in koyulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Padişahından, en alt tabakadaki halka kadar herkesin gözünde *Buhârî-i Şerif*'in özel bir yerinin olduğu görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed döneminin önemli ilim adamlarından olan maktûl Tokatlı Molla Lütfî'nin idam sebepleri zikredilirken *Buhârî-i Şerif* geleneği ile alakalı kayda değer bir bilgi nakledilmiştir:

“Molla Lütfî, Sahn müderrisi iken derse başlamadan evvel vakıf şartları mücibince Buhârî'den bir hadis okuyup onu şerh ve izah edermiş.”⁵² İdam sebebi olarak, şerh ettiği bir hadisin halk nezdinde yanlış anlaşılması zikredilmiştir. Burada da görüleceği üzere *Buhârî-i Şerif*'in hem ders olarak okutulması hem de her derse başlamadan önce teberrüken okunması onun konumunu göstermesi açısından mühimdir. Zikredilen vakıf şartının da Fatih zamanında olduğu için onun kurmuş olduğu bir vakfa ait olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Buhârî tedris faaliyetinin Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren görülen bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivinde bulunan Sâhib-i Cihet-i Dersiâmlar ismiyle kayıtlı olan defterde 90 civarında Buhârîhânın ismi zikredilmiştir. Bu defterde *Buhârî-i Şerif* okunan mekânlar; Nuruosmaniye Câmii, Ayasofya Câmii, Bâb-ı Fetvâ, Hamîdiye Türbesi, Nakşîdil Valide Sultan Türbesi, Vâlide Câmii, Beşiktaş Câmii, Fatih Câmii, Mecîdiye Türbesi, Sultan Mustafa Türbesi, Hırka-i Saadet Câmii'dir.

Bu defterde dikkat çeken önemli bir husus *Buhârî-i Şerif* kırâati cihetinin

yanına Müslim-i Şerif cihetinin dâhil olmasıdır. Hamîdiye türbesinde ve Sultan Mustafa türbesinde Müslim-i Şerif ciheti tertip edilmiştir.⁵³ Ayrıca bu defterde bu cihetlerin nerelerde ve hangi günlerde okunduğu da beraber zikredilmiştir. Farklı mekânlarda ve farklı zamanlarda okunduğu görülen *Buhârî-i Şerif*, böylelikle İstanbul'da her gün okunma imkânı bulmuştur. Nuruosmaniye Câmiinde farklı farklı dersiâmlar tarafından “salı ve cumadan mâ-adâ her gün, ba'de's-sabah her gün ve eyyâm-ı tahsilde” diye üç farklı zamanda okunduğu belirtilmiştir. Ayasofya Câmii için eyyâm-ı tahsilde, Bâb-ı Fetvâ'da salı ve perşembe günleri, Fatih Câmii'nde salı ve cumadan mâ-adâ hergün diğer bir yerde salı ve cuma günleri başka bir yerde de eyyâm-ı tahsilde ba'de's-sabah, Beşiktaş Sinan Paşa Câmii'nde cuma günleri, Sultan Mustafa Türbesi'nde salı ve cumadan mâ-adâ her gün ve eyyâm-ı tahsilde, *Buhârî-i Şerif* okunduğu ifade edilmiştir.

Bu defterde Süleymaniye Câmii'nde Buhârî okuma ciheti tedris-i Buhârî şeklinde isimlendirilmiştir. Bu da *Buhârî-i Şerif* okuma geleneğinin câmilerde ders, türbelerde ve benzer mekânlarda hatim olarak okunduğunu göstermektedir.

Yine İstanbul Müftülüğü 2162 numarada *Buhârî-i Şerif* ve Şifâ-i Şerif hocaları ismiyle kayıtlı olan defterde ise Dersiâm Efendilerin isimleri hangi vakıftan tevcih edildiyse sâhib-i vakfın ismi, ciheti ve nerede edâ edildiği belirtilmiştir. Bu görev ile ilgili ayrı bir defter tanzim edilmesi de bu görevin ne kadar yaygınlık kazandığının en önemli göstergelerinden biri olsa gerektir: Dersiâmdan Köstenceli Mehmed Rıza Efendi'nin Sultan Mecid vakfından Hırka-i Şerif Câmii'nde, Dersiâmdan Zağferanbolulu Mustafa İsmet Efendi'nin Bâb-ı Âli Nallı Mescid'de, Dersiâmdan Ermenekli Mehmed Fevzi Efendi'nin Hatice Sultan vakfından Bağçekapu'da Valide Sultan Câmii'nde (Yeni Câmi) dersiâmlık ve Laleli Sultan Mustafa Câmii'nde Buhârîhânlık cihetine mutasarrıf olduğu zikredilmiştir.⁵⁴

Burada sadece farklı vakıflardan farklı yerlerde okunan tevcihâtları zikrettiğimiz defterde daha birçok dersiâm efendinin isimleri ve görevlendirildiği mekânlar zikredilmiştir. Zira defterde daha birçok tevcihât bulunmaktadır. Sâhib-i vakf başlığının altında zikredilen vakıf isimlerine bakılacak olursa bunlar genellikle selâtin vakıflar diye de isimlendirilen padişah ve valide sultan vakıflarıdır.

Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan evkâf defterleri tasnifinde 32282 nolu defterde hicrî 1263 (m. 1847) senesine mahsûben sâir hoca efendilere verilen şehri maaş miktarları gösterilmiştir. Defterde “Cennet-mekân Sultan Mahmûd Hân aleyhi'r-rahman ve'l-ğufrân hazretlerinin hayrât-ı celilelerinden Harem-i Şerif'de vaki' mahallerde *Eczâ-i Şerif*, *Şifâ-i Şerif*,

⁵¹ HAT. 186/8786.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK., Ankara, 1983, II, 660.

⁵³ İMMA. D. 2299.

⁵⁴ İMMA. D. 2162.

Buhârî-i Şerîf ve *Delâil-i Hayrât* okuyan hocaların ayrıca mezâhib-i selâse müderrislerinin” maaş tutarları ay ay gösterilmiştir. Okunan kitapların “beher yevm subh ve mesâ” her gün sabah ve akşam okunduğu kaydı zikredilmiştir. Burada zikredilen defterde vakıf sisteminin Buhârîhânlık üzerindeki uygulaması açıkça görünmektedir. Defterde I. Mahmûd vakfından görevlilere ne kadar maaş verildiğinin kaydı düşülmüştür. *Buhârî-i Şerîf* cihetinden farklı olarak *Delâil* ve *Eczâ-i Şerîf* okuyan görevlilere verilen maaş tutarlarının da kaydı gösterilmiştir ki bunlar şu şekildedir:

Vazife-i *Buhârî-i Şerîf*-i Hâce Aşki Efendi şehri üç yüz kuruş maaş almıştır.

Vazife-i Buhârîhân Âlim Efendi, Âlim Efendi'nin vefat ettiği kaydı düşülmüş ve senevî 3000, şehri 250 kuruş olan maaşı vekili ve mahdûmu arasında 125'er kuruş olarak paylaşmıştır.

Vazife-i Buhârîhân Diyarbakirli Ahmed Efendi senevî 3000 kuruş, şehri 250 kuruş maaş almıştır.

Vazife-i Buhârîhân Mehmed Muntazır Efendi yine senevî 3000 kuruş olan maaşını şehri 250 kuruş olarak her ay almıştır.

Vazife-i nısf-ı *Buhârî-i Şerîf* Boşnak İbrâhim Efendi senevî 1500 olan maaşını şehri 125 kuruş olarak almıştır.

Vazife-i nısf-ı *Buhârî-i Şerîf* İsmâil Hakkı Efendi aynı şekilde şehri 125 kuruştan senevî 1500 kuruşla vazifesini yapmıştır.⁵⁵

Burada dikkat çeken bir diğer husus Buhârî okuma görevinin yarım (nısf) diye isimlendirilmiş olmasıdır. Bu da vakıflardan tevcih edilen bu görevin iki kişi arasında paylaştırıldığını, tahsis edilen maaşın ikiye bölündüğünü göstermektedir. Defter, 1263 senesi için 2 kişinin yarım aylıkla ve nısf görevle Buhârî kırâatı işini üstlenmiş olduğunu ve muhtemelen aynı zaman ve mekânda bu görevi Boşnak İbrâhim Efendi ile İsmâ'îl Hakkı Efendi'nin kendi aralarında paylaştığını göstermektedir:

Defterde Aynı şekilde nısf görevle ve aynı maaşla Şifâ-i Şerîf okuyan Çerkez Osman Efendi ile Kırımî Ömer Efendi'nin de bu görevi paylaşmış oldukları, aynı zamanda surrehân ve delâilhân olan efendilerin maaşları da gösterilmiştir.⁵⁶

2. Kütüphaneler

Osmanlı Devletinde Padişahlar bizzat kütüphanelerin kurulmasına ön ayak olmuşlar ve bu iş için gerekli ihtimamı göstermişlerdir. Sultan I. Mahmûd da kütüphane kuran padişahlardandır. Kendisi Ayasofya Câmii'nde büyük bir kütüphane kurarak buranın bir ilim yuvası haline gelmesini arzu etmiştir. Bunu buralarda *Buhârî-i Şerîf* derslerinin yapılması da teyit etmektedir. Aynı zamanda kendisi Fatih Câmii külliyesine de bir kütüphane kurmuştur.

Kütüphanelerin henüz açılış merâsimlerinde *Buhârî-i Şerîf* dersinin icrâ

⁵⁵ BOA. EV. D. 32282.

⁵⁶ BOA. EV. D. 32282.

edildiği kaydedilmiştir. I. Mahmûd'un da hazır bulunduğu açılış merasiminde (Ayasofya kütüphanesi) Buhârî hatmedilip duası yapılmış, kütüphane müfessir ve muhaddisleri birer açılış dersi vermişlerdir.⁵⁷

I. Mahmûd, 1 Rebiü'l-âhir 1154/Haziran 1741 tarihinde de kütüphanedeki Buhârî hatmi sebebiyle hafız-ı kütüblere hediyeler vermiştir.⁵⁸ I. Mahmûd, *Buhârî-i Şerîf* hatmine çok önem vermiş ve açtığı kütüphanelerde Buhârî hatminin yapılmasını sağlamıştır. O Ayasofya Câmii'nin bitişiğine yaptırdığı kütüphanede ve Fatih Câmii Şerîfinin kible tarafına yaptırdığı kütüphanede *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin yapılması için emir buyurmuştur. Bu olay dönemin vakayinüvisleri olan İzzî Süleyman Efendi'nin, Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin ve Subhî Efendi'nin tarihlerinde anlatılmaktadır.

Şemdânîzâde tarihinde şöyle nakledilmektedir:

“I. Mahmûd aynı şekilde Fatih Câmii Şerifinde ikinci bir kütüphane daha yaptırmış ve orada da Buhârî hatmi icra edilmiştir. “Çünkü şehriyar-ı azimü's-şân Mahmûd Hân hazretleri on sene mukaddem Ayasofya Câmii'nde *Buhârî-i Şerîf* hatmi âsâr-ı cemile ve celilesini vaz' buyurmuş idi. Şimdi Ebû'l-Feth Câmii'nde dahi bina buyurdıkları ve kütüphane'de beher yevm yirmişer akçe ile on nefer kârîi Buhârî, ayda bir hatm etmek üzere tayin ve ibtidâ hatmi için bi'z-zat Padişah câmii merkûmda hatm için bina olunan şebikeye teşrif ve salât-ı zuhru ba'de'l-edâ hatm ve da'vât ve vâizler istima' olunduktan sonra, kürkler ve hil'atlar ilbâs olundu.”⁵⁹

Burada Fatih Külliyesinde inşa edilen kütüphanede ayda bir *Buhârî-i Şerîf* hatimleri icra edildiği, bunun için de on kişinin görevlendirildiği belirtilmiştir.

Şu değerlendirme konuyu izah etmede faydalı bilgiler içermektedir. “Hz. Peygamber'in hadislerinin okunması ve dinlenmesinin de insanımıza, manasını anlamamış bile olsalar, Rahmet Nebi'sinin yolunda oldukları hissini verdiği açıktır. I. Mahmûd örneğinde olduğu gibi Osmanlı Padişahları da, hadis okumanın gerçek değerini bilmiş ve bunun için kütüphaneler ve diğer bir kısım ilim kurumları oluşturmuş fakat bunun yanında toplumun Hz. Peygambere olan sevgi ve bağlılığında onunla aynı çizgide buluşma hedefine yönelik olarak da, Buhârî hatmine kadrolar tahsis etmiş, imkânlar ayırmışlar ve kendileri de bu törenlerde bizzat bulunmaya gayret sarfetmişlerdir.”⁶⁰

3. Karargâhlar

Buhârî-i Şerîf, savaş zamanında orduda ve vilâyetlerde bulunan câmilere de Müslüman askerlerinin düşmana gâlib gelmesi için okunmakta idi. Rusya

⁵⁷ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, II, 88, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1988.

⁵⁸ Erünsal, *Türk Kütüphaneleri* II, 89.

⁵⁹ Fındıklılı Şemdânîzâde Süleyman Efendi, *Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi*, 1193/1779, (haz. M. Münir Aktepe). İÜEF. Yay., İstanbul, 1976.

⁶⁰ Yazıcı, Nesimi, “Osmanlı Dini Hayatından Bir Kesit: Buhârî Hatmi”, *Türk Yurdu*, sy. 20/148/149, 2000. s. 354.

ile yapılacak olan bir savaş öncesinde de *Buhârî-i Şerîf* okunması ile ilgili şöyle bir bilgi mevcuttur:

“Moskof keferesi üzerine seferi hümâyun muhakkak olup bil-cümle asakir-i islâm’ın cihad-ı gazaya azimet tedariklerinde oldukları aşikâr olmağla mansuriyet-i asâkir-i müslimîn ve makhuriyet-i a’dâyı müşrikin için enfâs-ı kudsiye-i ehl-i derûndan istimdâd-ı umuru ma’neviye-yi müessere de sarf-ı ictihad lazim olduğunu müş’ir şerefzîr-i sudur eden emr-i şerif-i âlişan Tatar merkum kullarıyla Bursa mahkemesine ledel-vurud bundan akdem sudur eden emr-i alişan vurûdundan beru icabet-i dua Câmii Kebir’de haftada iki gün Buhârî i Şerîf tedris olunup her meclisin hatmesinde ve evkat-ı hamsede âsâkir-i müslimînin mansûriyeti ve küffâr-ı hak-sârın makhuriyeti ve fuzuli-i ömr-i devlet pâdişâhî dâ’vâtına muvâzebet üzere oldukların Bursa Kadısı bir kıta i’lamında tebeyyün eder.”⁶¹

Osmanlı Arşivi Cevdet tasnifinde kayıtlı bir belgede de yine Rusya ile savaş yapılmasına binaen *Buhârî-i Şerîf* kırâat edilmesi ile alâkalı bilgiler verilmiştir. Vidin vilâyetinden Berkofça Kaymakamlığına Hakkı imzasıyla gönderilen 1293 tarihli telgraf şu şekildedir:

“Rusya ile harb ilan olunduğu cihetle def’i sâil-i a’da için tedârîki azîmiyeye teşebbüs olunduğu gibi da’vât-ı hayriye’de olan te’sîrât-ı ma’neviye dahi mansus olduğundan velî-nîmet bi-minnetimiz padişahımız hazretlerinin cunûd-ı nusret-i mevûd-ı şahane bi’l-cümle cuyûş-ı zafer-i me’nûs-ı İslâmiyyenin nusret ve selameti ve düşmanlarımızın kahru için burada devam olunduğu gibi her tarafta hulûs-i niyet ve sadaka ve tavîyyet ile ulemâ-i bilad ictimâ ederek her gün kırâat-ı azîmü’şân ve Buhârî ve Şifâ-i Şerîf ve meşâyih dahi tesbih ve tehlil ve cem’iyyât-ı mekâyin hocaları dahi ezan vaktinde bir sure-i fatiha ve salât-ı tûnciye tilâvetle cenâb-ı hakka tazarru’ ve niyaz olunması ve ehemmiyetle riâyet olunması”⁶² tenbih edilmiştir.

Konuyla alâkalı olarak kısmen aktarılan bu belgede de görülmektedir ki Osmanlı Devleti savaş ilân edildiği veya düşmanın saldırısının vâki olduğu zamanlarda maddî teşebbüslerin yanında manevî teşebbüslere de sarılmıştır. Tarihinden de anlaşılacağı üzere Rusya ile yapılan ve 93 Harbi diye nitelendirilen savaşta da Osmanlı Devleti’nde *Buhârî-i Şerîf*’in yanında *Şifâ-i Şerîf* okunması için de emirler gönderilmiştir.

Orduda Buhârîhânlık uygulaması ile ilgili Osmanlı Arşivi’nde birçok belge mevcuttur. 1224 tarihli başka bir belgeye göre “Buhârîhân-ı evvel, sâni ve sâlis efendilere araba, hayvanat, çadır, ekmek ve arpa gibi bazı ihtiyaçların ne kadar verileceğinin belirlenip Başmuhâsebeye kaydı emir buyrulmuştur.”⁶³ Bu da orduda *Buhârî-i Şerîf* okumakla aynı anda birden fazla kişinin görevlendirildiğini göstermektedir. Buhârîhân olan kişiler ordu savaşa çıktığı zaman bizzat orduyla beraber sefere katılıp bu görevlerini ifâ etmişlerdir.

Yine orduda *Buhârî-i Şerîf* okumak için bir görevli tayin edildiğini belirten aşâğıda aktarılan belge de bu konuyla alâkalıdır. 20147 numarada kayıtlı 29

⁶¹ BOA. C. AS. 1200/53686.

⁶² BOA. C. HR. 44/2162.

⁶³ BOA. C. AS. 20098.

Zilhicce 1247 tarihli Hatt-ı Hümâyun’da orduda *Buhârî-i Şerîf* okuma görevi için Anadolu ordusu Serdâr-ı Ekremi Hüseyin Paşa’nın tezkeresinde bu görevi Ordu Kadısı Musa Efendi’nin Haleb’e kadar üstlenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Bu tezkere şu şekildedir:

“Devletlü atufetlü ru’fetlü mürüetlü veliyyü’l-himem Sultanım hazretleri

Ordu-yu Hümâyun nusret-i makrun-ı şahanede teyemmünen ve teberrüken *Buhârî-i Şerîf* kırâat etmek üzere ulemadan bir zatın me’mur buyurulması süi senâverî’den iltimas kılıldığına binaen ol babda sâniha-i pira-i sunuh ve sudur buyurulan irâde-i seniyye hazreti zıllullahi mucibince keyfiyeti cânib-i cenâbı Fetvapanahi ifade buyurulmuş ise de kitâb-ı Şerîf-i mezkûru kemâ hiye hakkuha kırâat edecek bir zatın nedretine ve ordu-yu hümâyun kadısı faziletlü Musa Efendi Hazretleri dâilerinin Kitâb-ı Şerîf-i mezkûru layıkıyla kırâate müktedir olduklarına binaen buradan Halebe kadar kendileri kırâat etmek ve bi avni teâlâ varıldığına süi senaverî’den bir münasip ihalesiyle yine kendileri nezâret etmek Şeyhülislâm Efendi hazretleri taraflarından bi’t-tensib efendi-yi Müşarun ileyh hazretlerine ifade ve tenbih olunmuş ve onlar dahi hizmet-i celile-i mezkureyi canlarına minnet bilmiş olduğundan bahisle ol-vecihle müktedir bir zatın Ordu-yu Hümâyun hazinesinden mahiye ve sairesi tanzim olmak üzere Arabistan’dan tedarik ve me’mur kılınması lazım geleceği hususuna dair irsal buyurulan tezkire-i behiyyeleri meal-i münifi ma’lumu senâverî olup tıpk-ı iş’âr-ı Âlileri vecihle hıdmet-i celile-i mezkûre’nin şimdilik efendi-yi müşârun ileyh hazretlerine ihalesi pek münasip olduğundan ol-vecihle icra-yı muktezasına himem-i seniyyeleri derkâr buyurulmak manzûr-ı re’yi âlileridir.”⁶⁴

Bu tezkere üzerine bizzat padişah kendi el yazısıyla Hatt-ı Hümâyun kaleme alarak şöyle demektedir:

“Serdâr-ı Ekremimiz müşârun ileyh’in işbu tezkiresi manzûr-ı Hümâyunum olmuştur. Bu vechle şimdilik Musa Efendi dâimizin kırâat eylemesi ve belde-i Arabistan’da liyâkatlı bir zât tedarikinde tayin ve münasib miktar-ı mahiye tahsis kılınması münasip olduğundan ol-vecihle icrâsına ibtidâr olunsun.”⁶⁵

Yine bu Hatt-ı Hümâyunda zikredildiğine göre Osmanlı Devleti savaşa çıkacağı zaman nasıl câmilerde ve tekkelerde *Buhârî-i Şerîf* okunuyor ise bizzat orduda da görevli kişiler tarafından *Buhârî-i Şerîf* kırâat edilmekteydi. Dua niyetiyle okunan ve yapılan hatimlerin liyâkatlı kişiler tarafından da icrâ edilmesi bu konuda dikkat edilen en önemli husustur. Burada da görüldüğü üzere orduda bulunan kadı efendinin bu görevi liyâkatlı bir zât temin edilene kadar ifâ etmesi konuya verilen ehemmiyeti göstermektedir. Devletin en tepesindeki kişinin ordu savaşa çıktığında ordu ile ilgili verdiği ve kendi eli ile yazdığı bir kararda *Buhârî-i Şerîf*’i kimin nereye kadar okuyacağını yazmış olması Osmanlı Devleti’nin *Buhârî-i Şerîf*e ne kadar değer atfettiğinin en büyük göstergesidir.

⁶⁴ BOA. HAT. 363/20147.

⁶⁵ BOA. HAT. 363/20147.

4. Türbeler

Buhârîhân olan görevlilerin maaşları genellikle selâtin vakıflardan karşılanmakta idi. Birçok padişah, vakıflarında, câmilerde okunan *Buhârî-i Şerîf* in kendi türbelerinde de okunması işini şart koymuşlardır. Meselâ bir belgede şöyle denilmektedir:

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Evkâf-ı Hümâyün Nâzırı Devletlü Paşa Hazretlerinin manzûr-ı şevket-mevfûr Hazreti Şehinşâhî buyurulmak için melfûf defter ile arz u takdîm kılınan takrîrinde Bursa’da defîn hâk-ı ıturnâk olan Hazreti Emir Buhârî türbe-i şerîfesinde icrâ olunduğu misillü cennet-mekân Gâzî Sultan Osman ve Gâzî Sultan Orhan ve Gâzî Hudâvendigâr ve Yıldırım Bâyezid Han ve Çelebi Sultan Mehmed Han ve Sultan Murad Han-ı Sâni tâb-ı serâhüm hazerâtının türbe-i aliyyelerinde dahi âsâr-ı hayriye ve muhsinât-ı asrıyye-i hazreti mülûkânenen olarak senede bir kere teber-rükün birer *Buhârî-i Şerîf* hatm-i münîfi icrâsı ve masârîfının gösterilen sûretle tesviyesi istizân kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vecihle emr ü fermân hazreti şâhâne müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezki-re-i senâverî terkîm kılını efendim. Fî ğurre-i cemâziyelâhîr sene (12)71.”⁶⁶

H. 1271 tarihli olan bu belgede, Bursa’daki türbelerde Buhârîhânlık geleneğinin varlığı ile alâkalı önemli bilgiler aktarılmıştır. Emir (Sultan) Buhârî hazretlerinin türbelerinde senede bir defa *Buhârî-i Şerîf* hatimleri ifâ edile geldiği belirtilmiş ve bu durumun Bursa’da medfun altı Osmanlı padişahının türbelerine de şâmil kılınması için bu irâde çıkartılmıştır. Daha sonraki tarihlerde Bursa’daki türbelerde Buhârî hatimleri icra edildiği ile alâkalı birçok belge mevcuttur.⁶⁷ Osmanlı Sultanları Bursa’da türbeleri bulunan ecdâdına ayrı bir önem vermiş görüldüğü üzere onları diğer padişahlardan ayrı tutmuştur. *Buhârî-i Şerîf* in kendi türbelerinde okunmasını vakfiyelerinde şart koşan padişahların türbelerinde bu gelenek devam etmiştir, lâkin bunlar genelde ferdî uygulamalardır. Ancak Bursa’da Buhârî okuma geleneği burada medfûn bulunan bütün padişahların türbelerinde ve her sene icra edilmiştir.

Nakşidil Vâlide Sultan Türbesinde; Dersiâmdan Münecimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi’nin, Nakşidil Valide Sultan vakfından ve Dersiâmdan Elyesalı Ali Efendi’nin Hamidiye vakfından ve Dersiâmdan Hemşinli Hamid Ferid Efendi’nin *Buhârî-i Şerîf* cihetine mutasarrıf olduğu zikredilmiştir. Hamid Ferid Efendi’nin bu görevinin daha sonra Hırka-i Şerif Câmii *Buhârî-i Şerîf* kâriliğine nakl edildiği belirtilmiştir

Fatih’in türbesinde; Dersiâmdan Yenişehirli Ahmed Şakir Efendi’nin *Buhârî-i Şerîf* ciheti mutasarrıf olduğu zikredilmiştir.

Sultan II. Mahmûd türbesinde ise, Dersiâmdan Tavaslı Osman Nuri Efendi’nin yine Dersiâmdan Mustafa Sabri Efendi’nin Sultan Osman vakfından, Dersiâmdan Kırşehirli Mehmed Fehmi Efendi, Sultan Mahmûd vakfından, Dersiâmdan Kastamonulu Hüseyin Vasfi Efendi’nin Müslimhân ve cûzhân ve Divanhâne’de Buhârîhânlık cihetine mutasarrıf olduğu belirtilmiştir.

Lâleli Câmii’nin bânisi olan ve türbesi de bu hazîrede bulunan Sultan Mustafa türbesinde; Dersiâmdan Mehmed Emin Efendi Lâleli Sultan Mustafa vakfından olmak üzere, Müslimhânlık cihetine mutasarrıf olduğu zikredilmiştir.

Hamidiye Türbesinde ve Ayasofya-i Kebîr Câmii’nde; Dersiâmdan Kastamonulu Mustafa Asım Efendi Sultan Mahmûd Hân-ı Evvel vakfından ve yine Hamidiye Türbesinde Dersiâmdan İstanbullu Mehmed Fuad Efendi’nin Sultan Hamîd-i Evvel vakfından,

Mecidiye Türbesinde de, Dersiâmdan Tortumlu İbrahim Ferid Efendi, Sultan Mecid vakfından *Buhârî-i Şerîf* cihetine mutasarrıf olduğu belirtilmiştir.⁶⁸

Sultan II. Abdülhamîd Yıldız Sarayı’nda ve Mabeyn-i Hümâyün’da⁶⁹ Buhârî hatimleri yaptırmasının yanında azledildikten sonra da *Buhârî-i Şerîf* okuma işini devam ettirmiştir. “Abdülhamîd teselliye marangozluk gibi sanatla uğraşmakta bulmuş, zamanının büyük bir kısmını *Kur’ân-ı Kerîm*, *Buhârî-i Şerîf*, *Şifâ-i Şerîf*, *Delâil-i Hayrât* gibi dinî kitaplar okuyarak geçirmiştir”⁷⁰ Abdülhamîd I. Dünya Savaşı başladığı zamanlarda da Buhârî ve Şifâ-i Şerîf okuma işini sürdürmüştür. Hususî doktorunun anlarında bu konu zikredilmiştir. Abdülhamîd doktoruna şöyle demiştir: “Siz i’tikad etmezsiniz ama bana iki kere vâki oldu. Şifâ-i Şerîf okuyorum. Orada Peygamber’in evsâfından bahis var. Vücûd-ı mübâreklerinde latîf bir koku varmış. Ben de etrafta tarif edemeyeceğim latîf kokular hissettim. Bunlar düşmanın Çanakkale’de geçemeyeceğine işaretler. Artık gayretullâha dokundu, inşallah geçemeyecek.”⁷¹ Bir seferinde de “Bizim için elden duadan başka ne gelir? Her vakit *Buhârî-i Şerîf* okuyorum. Bir hatim de ikmâl etmek üzereyim. İnşallah duamız Cenâb-ı Hak indinde müstecâb olur.” demiştir.⁷² Savaşın sonra bu sefer şöyle demiştir. “Memleketin selâmeti, millet-i İslâmiyye’nin bu beladan kurtulmasını dua ediyorum. Hastalığım iyi olsun yine Buhârî’ye başlayacağım. Çanakkale harbinde hep Buhârî okudum. Cenâb-ı Hak o vakit bizi himâye ve sıyânet etti, yine eder.”⁷³

II. Abdülhamîd’in Yıldız Sarayı’nda Buhârî hatimleri yaptırması, azledildikten sonra da kendisinin buna devam etmesi bu hatimlere ve Buhârî okuma geleneğine ne kadar sahip çıktığının delillerindendir.

5. Resmî Kurumlar

Daha önceki örneklerde *Buhârî-i Şerîf* in sadece câmilerde değil orduda ve sarayın bazı bölümlerinde okunduğu belirtilmişti. Buna ek olarak *Buhârî-i Şerîf*, Livâ-yı Şerif dairesinde⁷⁴ Mabeyn-i Hümâyün’da⁷⁵ Bâb-ı Âlî arz Odası’nda⁷⁶

⁶⁸ İMMA. D. 2162.

⁶⁹ BOA. MV. 257/107.

⁷⁰ M. Metin Hülâgu, *Sultan II. Abdülhamîd’in Sürgün Günleri*, Pan yay. İstanbul, 2003, s. 26.

⁷¹ Hülâgu, *II. Abdülhamîd*, s. 243.

⁷² Hülâgu, *II. Abdülhamîd*, s. 266.

⁷³ Hülâgu, *II. Abdülhamîd*, s. 338.

⁷⁴ BOA. C. EV. 576/29100.

⁷⁵ BOA. İ. DUİT. 60/120, BOA. İ. DUİT. 100/14.

⁶⁶ BOA. İ. DH. 316/20444.

⁶⁷ BOA. A. MKT. MHM. 762/20.

okunmuştur. Aşağıdaki örnekte de Bâb-1 Fetvâ'da bu uygulamanın varlığı ile alâkalı bilgiler verilmektedir:

“Taraf-1 Âli Hazreti vekâlet-penahiye

Ma'rûz-1 dâi kemînelerdir ki

Devlet-i aliye-i sermediyetî'd-devamın her halde selâmet ve saâdetine vesîle-i ma'neviye olmak niyet-i hayriyesiyle ulemâ'dan intihâb olunmuş on nefer hoca efendiler beher hafta isneyn ve hamseyn günleri Bâb-1 Fetvâ'da tecemmu' ederek ba'de Kitâbullâh-i Teâlâ esahh-1 kütüb-i İslâmiye olan *Buhârî-i Şerîf* kitabını sırasıyla bi't-ta'zîm kırâat ve beher mâh bir hatm-i şerîfi itmâm etmek mine'l-kadîm mu'tad olup bir aralık bazı meretebe-i güçlük âriz olmuş ise de bir müddetten beru mübtelâ olunan muzâyaka-i mâliye ve müşkilât-1 sâirenin indifa'ı ve her halde saâdet ve suhûlet husulü kasdıyla cemiyet-i mezkûre'de terk ve tekâsül ve bazı ihmal ve sûretleri men' olunarak her haftada iki gün vaz'-1 kadîmi üzere icrâ olunmakta ve her mâh ibtidâsında huzûr-1 dâiyânemde hatm duâsı ifâ kılınmakta olup ancak hatm-i şerîf-i mezkûrun ihdâsı yüz seneyi tecavüz etmiş ve ahd-i karîbde cevâmi-i şerîfe hüdâmâsının vezâif-i kâdimelerine bir iki defa zam vukuu bulmuş ve mahal-i sâirede kırâat olunan *Buhârî-i Şerîf* cihetleri vazîfesi iki yüz elli kuruşa kadar iblağ olunmuş iken bu madde kâl u kaleme alınmadığından el-hâletü hazîhi Evkâf-1 hümâyûn hazîne-i celilesinden ibtidâ vaz'ı gibi beher nefere ellîşer kuruştan mâhiye beş yüz kuruş vazife verilmekte olarak bu miktar ve vazife ile haftada iki gün bila-tâ'dîl devamına te'kid hususuna hasb'ül-vakt hicâb âriz olmakta olduğundan bu husus her vecihle terk ü tevessül olunacak umûr-1 hayriyeden bulunduğundan muzâyaka-yı vakte bakılmayarak vazife-i mezkûreye dahi miktar-1 münâsib zam ile devamı icrâsına te'kid ve ihtimam olunmak münâsib ve müstahsen görülmüş ve icâbının icrâsı himmet-i aliye-i vekâlet-penâhîlerine müteveffik bulunmuş olmağla ol-bâbda emr ü irâde hazreti men-lehül emrindir. Fi 21 Şaban 1277⁷⁷

Bâb-1 Fetvâ'da yüz seneyi aşkın bir zaman diliminden önce ihdas edilen ve haftada iki defa pazartesi ve perşembe günleri on nefer Buhârîhân tarafından sırasıyla icra edilmekte olan *Buhârî-i Şerîf* hatminin bazı sebeplerden dolayı kesintiye uğrasa da devam ettirildiğini belirten Meşihat'ten gelen bu tezkirede câmilerde bu geleneği devam ettirenlerin maaşlarının da artırıldığı ancak Bâb-1 Fetvâ'da *Buhârî-i Şerîf* okumakta olan ulemâyâ zam yapılmadığı zikredilmiştir. Elli kuruş olan maaşların artırılması için talepte bulunulmuştur. Sadaret bu konuda ki talebinde “maaşların birer misli daha zamm ile yüzer kuruşa iblağı zımında ifâ-yı muktezâsının Evkâf-1 Hümâyûn Nezâret-i Celilesine havale kılınmasını”⁷⁸ saraya iletmiş ve bu da zikredilen irâde de muvafık görülmüştür. Ayrıca burada *Buhârî-i Şerîf*'in, Kitâbullâh'tan sonra en sahîh kitab olarak nite-lenmiş olması dikkat çekicidir. Her ayın başında hatim duasının yapılıyor olduğundan bahsedilmesi dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur.

Meşihat Arşivi'nde bulunan defterde de devlet kurumlarında bu geleneğin devam ettirildiğine dair bilgiler mevcuttur. Bâb-1 Fetvâ'da, Dersiâmdan Rizeli

⁷⁶ BOA. DH. MKT. 1234/37.

⁷⁷ BOA. İ. DH. 469/31404. 1.

⁷⁸ BOA. İ. DH. 469/31404. 2.

İshak Nuri Efendi'nin Ebû's-Suûd Efendi vakfından, yine Dersiâmdan Bursalı Hafız Sâlih Efendi'nin, Sultan Selim vakfından, *Buhârî-i Şerîf* cihetine mutasarıf olduğu zikredilmiştir.⁷⁹

Buhârî-i Şerîf'in bir devlet kurumu olan Bâb-1 Âli'de okunması ile ilgili bir diğer husus da h. 1326 senesine ait olan bir belgede Bâb-1 Âli Arz Odası *Buhârî-i Şerîf* hocalığından bahsediliyor oluşudur.⁸⁰ Bu da Bâb-1 Âli'de *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin mevcudiyeti konusunda bilgiler vermektedir. Devletin en yüksek resmî kurumu konumunda olan Bâb-1 Âli'nin bir kaleminde *Buhârî-i Şerîf* okunduğu ile alâkalı bir bilginin mevcudiyeti, bu geleneğin ne kadar yaygınlaştığının en önemli göstergesi olması açısından mühimdir. Zira bu geleneğin resmî kayıtlarda bu kadar yaygınlaştığını görmek kayıtlara geçmeyen okumaların sayısının ne kadar çok olabileceğini göstermektedir.

Mâbeyn-i Hümâyûn'da *Buhârî-i Şerîf* okumaya memur Mustafa Efendi'ye beşinci rütbeden bir Mecîdî Nişanı verilmiş olduğu⁸¹ bilgisi de en önemli devlet kurumlarında dahi *Buhârî-i Şerîf*'in okunduğuna dair ipuçları sunmaktadır.

6. Dâru'l-Hadis Açılışları

Osmanlı Devleti'nde bir dâru'l-hadis açılışı ile ilgili Uşşâkizâde Tarihi'nde⁸² bir kayıt mevcuttur. Burada da *Buhârî-i Şerîf* okunduğu zikredilmektedir:

“Ğurre-i şehri Ramazânü'l-mübârek erbaâdan add olunup,

Çehârşembe gecesi vakt-i gurupta minarelerde kandiller yakmağa başladılar.

Ertesi hâmis günü sadr-1 âli-kadr hazretleri bina buyurdıkları daru'l-hadise Tefsîr-i Beyzâvî ve hadis-i şerîften *Buhârî-i Şerîf* derslerine bed' ittirmek murad itmeleriyle yevm-i mezbur sabahı kendüler ve sâir vüzerâdan Süleyman Paşa ve Kapudan İbrahim Paşa ve Abdurrahman Paşa ve ulemadan Şeyhülislâm Efendi ve Kâdiasker Efendiler ve Kâdi-1 beled Nâkibüleşraf Efendi ve meşâyih-i kirâmdan Sultan Ahmed şeyhi Sivâsî-zâde Efendi ve Ayasofya şeyhi Süleyman Efendi ve Süleymaniye şeyhi Yenibağçeli Efendi ve Sultan Bâyezid şeyhi Himmet-zade Efendi ve Sultan Mehmed şeyhi İsa Efendi ve Sultan Selim şeyhi İspiri-zade Efendi ve sâir şeyhler hâzır iken Üsküdârî Ömer Efendi -ki birkaç gün mukaddem müderris tayin olunmuş idi- Sure-i Fatiha-i Şerîfeden derse bed' ittirüp, ba'dehu *Buhârî-i Şerîf*'ten “İnneme'l-'amâlü bi'n-niyyât” Hadis-i Şerîfinden derse bed' ittirüp, andan sonra Sivâsî-zade Efendi dua idüp, meclisi tamam itdiler.”⁸³

Klâsik Osmanlı döneminden bir kesitin anlatıldığı yukarıdaki satırlar o dönemde yaşanan olaylarla ilgili bize tasvirler sunmaktadır. Padişahın bir dâru'l-

⁷⁹ İMMA. D. 2162.

⁸⁰ BOA. DH. MKT. 1234/37.

⁸¹ BOA. MV. 257/107.

⁸² Uşşâkizâde tarihi, müellifinin de ilmiye sınıfından olmasından dolayı genel olarak bir ilmiye tarihi özelliğindedir. Padişah II. Mustafa (1695-1703) dönemi anlatıldığından dolayı zikredilen olay muhtemelen bu tarihte gerçekleşmiştir.

⁸³ Uşşâkizade İbrahim Efendi, *Uşşâkizade Tarihi*, (haz. Raşit Gündoğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın A.Ş., 2005, II, 954-955.

hadîs yaptırması üzerine ilmiye sınıfı padişahın da bulunduğu bir mecliste toplanmış Tefsir ve Hadis dersleri bu ilk mecliste icra edilmiştir. Hatta ayrıntılı olarak *Buhârî-i Şerîf*'in ilk hadisi olan “انما الاعمال بالنيات” hadisiyle derse başlandı ve hitâmında dua edilerek dersin bitirildiği zikredilmiştir. Burada dikkat edilecek nokta 1600'lü yılların sonu 1700'lü yılların başında Osmanlı Devletinde *Buhârî-i Şerîf*'in bulunduğu konumdur ki bu da gayet açıktır. Bugün toplumda hadis kitabı deyince neden akla ilk olarak Buhârî'nin geldiğini toplumsal hafıza ile açıklamak yerinde olacaktır ve bu süreç yüzyıllardır devam etmektedir.

C. Hatmü'l-Buhârî Literatürü

*Buhârî-i Şerîf*i hatmetme geleneği ile ilgili Hatmü'l-Buhârî literatürü oluşmuş âlimler bu konu ile ilgili kitaplar kaleme almışlardır.⁸⁴ Darlık, kıtlık, korku, düşman istilâsı vb. felâket günlerinde Sahîh'i hatmetme geleneğine dair ilk eseri 842/1438'de vefat eden Şamlı muhaddis İbnu Nâsiruddîn'in verdiği zikredilmektedir.⁸⁵

Kemal Sandıkçı *Buhârî-i Şerîf* hatmetme geleneği ile ilgili; “Düşman istilâsı, kıtlık, darlık ve felâket zamanlarında Buhârî'nin baştan sona hatmedilmesinin faydalı olduğu inancı gelenek hâline gelmiştir. İşte bu hatmin faydaları, şekli, usûl ve adabına dair de eserler verilmiştir. Bu konuda 21 eserin verildiğini, 3'ünün matbu, 13'ünün yazma olarak mevcut olduğunu biliyoruz. IX. ve XI. asırlar 5'er eserle, bu konuda en çok tasnifin yapıldığı asırlardır. Bu konuda eser verme geleneği de IX. asırda başlamıştır.”⁸⁶ demektedir. Ayrıca Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar* isimli kitabında Câmiu's-Sahîh üzerine ilimde otorite olmuş 400'e yakın şahsiyetin 500'e yakın eser verdiğini, bunun da *Sahîh*'in ilmî kıymetini ve bütün İslâm tarihi boyunca ne derecede kabul gördüğünü gösteren hususlardan biri olduğunu belirtmiştir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bu eserlerin isimlerinde “Hatmü'l-Buhârî” kaydının geçmesi nedeniyle bu konu ile alakalı olduğu veya hatim geleneği hakkında bilgi verdiği düşünülmemelidir. Belki de bu çalışmalar Buhârî'yi baştan sona okuyup hatmeden kişinin ondan kazandıkları bilgilerle çeşitli konular hakkında bilgi vermesi olarak nitelendirilebilir. Beyazıt ve Hacı Selim Ağa Kütüphanelerinde kayıtlı olan iki yazma hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

1. Tuhfetü's-sâmi' ve'l-kârî bi hatmi Sahîhi'l-Buhârî

Beyazıt Kütüphanesi 7951 numarada kayıtlı, 179-220. varakları arasında is-

⁸⁴ Kemal Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB. Yay. Ankara, 1991, s. 126-130.

⁸⁵ Sandıkçı, “Tarih Boyunca Buhârî'nin *Sahîh*'i Üzerine Yapılan Çalışmalar” *Buhârî Uluslararası Sempozyum*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1996, s. 61.

⁸⁶ Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 160.

tinsah edilmiş olan kitabın müellifi Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'dir (v.923/1517). Müellif kitabında “Bu kitapta İmam Buhârî'nin Sahîh'inin son hadisini şerhettiğini belirtmiştir.”⁸⁷ Kendisinden Firebrî kanalıyla Buhârî'ye kadar rivâyet zincirini verdikten sonra Buhârî'den sonra kitaptaki son hadisin râvilerini de zikrederek hadisin kendisine kadar olan râvilerini zikretmiştir. “Ahmed b. İşkâb, Muhammed b.Fudayl, Umâre ibnu'l-Ka'ka, Ebû Zur'a, Ebû Hüreyre râvî zinciriyle Nebi (sa) şöyle demiştir. “Mizanda ağır, lisanda hafif, Rahman'ın sevdiği iki kelime vardır ki, onlar Subhânallâhî ve bi hamdihî, subhânallâhî'l-âzîm'dir.”⁸⁸

Müellif kitabını genel olarak dört kısma bunları da kendi içlerinde konulara göre ayırmıştır. Birinci kısımda Buhârî'nin kitabının sonunda bu hadisi zikretmesinin sebeplerinden bahsetmiş, ikinci kısımda İmam Buhârî'nin hayatını ve hadis ilmindeki yerini anlatmıştır. Üçüncü kısımda hadisin irâbını, dördüncü kısımda ise tefsirini ayrıntılı olarak ele almıştır.

2. Meclis Latif Yetealleku bi-Hatmi'l-Buhârî

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdâi bölümünde 157 numarada kayıtlı olan kitabın müellifi İbn Nâsiruddîn'dir (v. 842/1438). 28 varak olan kitapta müellif fasıllar halinde konuları tasnif etmiş ve ilgili hadisleri fasıllar altında bir araya getirmiştir. İman ve İslâm konuları, peygamberimiz üzerine salât etme faslı, peygamberimizin vefatındaki halleri, ölüm, münker-nekir melekleri ve kıyamet günü gibi fasılları ilgili hadislerle birlikte zikretmiştir. Son olarak belki de gelenek olduğu üzere yine İmam Buhârî'nin kitabına aldığı son hadisi zikrederek kitabını sonlandırmıştır. Kitabın istinsah tarihi h. 993 olarak kayıtlandırılmıştır.⁸⁹

D. el-Câmi'u's-Sahîh'in Osmanlı Döneminde Neşredilmesi

Kendisine gösterilen ihtimam ve toplumda bu ölçüde yaygınlaşmanın bir neticesi olarak *Sahîh-i Buhârî*, II. Abdülhamîd döneminde hicrî 1313-1315 tarihlerinde Bulak'ta Yunûnî nüshası esas kabul edilerek iki ciltte dokuz cilt birleştirilerek tab' edilmiştir. Buhârî'nin en muteber baskısının da bu olduğu kabul edilmiştir. Bu baskının kenarında diğer nüsha farkları da gösterilmiştir.⁹⁰ Bu neşri, Osmanlı ilim geleneğinde Buhârîhanlık uygulamasının bir devamı olarak bile görmek mümkündür.

Buhârî'nin tab edilmesi ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde bilgiler mevcuttur. Bu konu ile ilgili kurumlar arası yazışmalar halen mevcudiyetini korumaktadır.

⁸⁷ Kastallânî, *Tuhfetü's-sâmi' ve'l-kârî bi hatmi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 7951. v. 179a.

⁸⁸ Buhârî, *Kitabu't-Tevhîd* 59.

⁸⁹ İbn Nâsiruddîn, *Meclis latif yete'alleku bihatmi'l-Buhârî*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 157.

⁹⁰ M. Yaşar Kandemir, “Câmi'u-Sahîh”, *DİA*, VII, 118.

Buhârî-i Şerîf'in basımı öncesi yapılan hazırlıklar, gönderilen emirler, görev alan hoca efendilere maaş tahsisi gibi konular bunlardan bazılarıdır. Aşağıdaki belgede 4 Şaban 1311 tarihli Padişahın irâdesi mucebince Yunûnî nüshası esas kabul edilerek tab ettirilmeye başlanılan *Sahîh-i Buhârî*'nin Safer 1313 tarihi itibarıyla tamamlandığı belirtilmiştir.

“Hazret-i şehriyârîden Saadetlü Bekir Bey Efendi Hazretlerine

Saadetlü Efendim Hazretleri

Fî 4 Şaban (1)311 tarihli tahrîrât-ı vâlâlarıyla telakki olunan irâde-i seniyye-i hazreti hilafet-penâhî hükm-i celiline ittibâan Bulak matbaasında nüsha-i sahih-i Yunûnîden tab' edilmeğe başlanılan Buhârî-i Şerîf'in tab'ı bu hafta zarfında hayr-ı ihtimâma reside oldu. Nüsha-i asliyenin esahh rivayeti Câmî-i nüsha-i nefiseden olması matbuanın dahi gerek kat'a ve hacimde ve gerek terkîb-i hurûf ve eşkalde şimdîye kadar misli görülmemiş bir sûret-i nâdirede suretyâb tab' ve temsili bulunması mücerred padişah-i takva-penah ve şehinşaha kerâmet-i iktinah Efendimiz Hazretlerinin cümle-i muvaffakiyât-ı me'sûrelerinden olduğuna şüphe yoktur. Kitab-ı nefis-i mezkûrun hasbe'l-beşeriye her türlü gâlât ve ihtimâlât-ı tab'dan muhafazası maksadıyla vuku bulan tebliğât-ı âcizânem üzerine Câmî'ul-ezher şeyhül-meşâyihî Şeyh Hasûnetü'n-Nevevî Efendi'nin riyaseti tahtında mezâhib-i Erbaa esâtizesinden on altı nefer ulemâ-yı a'lem hadisden mürekkep teşekkül eden cemiyet-i ilmîyede kemâl-i dikkat ve ehliyetle geçen ramazandan beru mutalaa olunarak onlar marifetiyle bir de hata ve sevab cetveli tanzim olmuş olduğu gibi tab'ının hitamı günü Câmîi Ezher'de bi'l-cümle ulema tarafından teberrüken ihtifâlât-ı mahsûsa ile hutbeler tertib olunarak müesser celile-i hazreti hilafet-penâhî yâd ü tezkâr ve dua-i deymûmiyet-i ömr ü ikbal cenab-ı şehinşâhî tezkâr olduğundan sonra amel-i hayr-ı mezkûrun şerefine olarak Şeyh'ül-câmîi tarafında ulema-yı mûmâ-ileyhime birde ziyafet verilmiş olduğu tahkik kılınmıştır. Şimdi matbaa hata ve sevab cetvelinin tab'ı ve kitabın sahifelerinin gözden geçirilerek tevzihi gibi muamelât-ı lazime ile meşgul olduğundan inşaallahu kariben emr ü ferman-ı hümâyun hazreti padişahî vecihle tertib ve sandıklara mevzûan cihat-ı muayyenesine sevk ve tesrib olunacağı rehîn-i ilm-i âfleri buyuruldukda ol-bâbda emr ü irâde Efendim hazretlerindir.

Mısır Fevkalâde Komiseri. 10 Safer 1313, 20 Temmuz 1311”⁹¹

Sahîh-i Buhârî'nin basılmadan önceki hazırlıkları ile ilgili de bilgiler sunan bu belgede, Câmî'ul-Ezher Şeyhü'l-meşâyihî başkanlığında hadisi en iyi bilen ulema olan dört mezhep hocalarından müteşekkil 16 kişi ile Ramazan ayından beri mütalâa edilerek baskının hatadan ârî olabilmesi için yanlış olan kısımların tespit edildiği belirtilmiştir. Ehil kimseler tarafından baskıdan önce gerekli düzeltmelerin yapıldığı görülmektedir. Baskının tamamlandığı gün ise dualar edilerek ulema heyetine Ezher şeyhi tarafından bir de ziyafet verildiği belirtilmiştir.

Ayrıca 1309 tarihinde *Buhârî-i Şerîf* tashih eden zevâta tasvip edilen maaşların miktarını nâtik pusulada bu iş için görevli altı kişiye verilen maaş miktarları gösterilmiştir. “Bu umûr-ı hayriyenin tesri' ve teshiline Nezâret etmek üze-

re tayin kılınan Hoca-zade Mehmed Beğ'e 500 kuruş verilmiş”, bunun dışında 3 tane hattatın bu iş için görevlendirildiği, hattat-ı meşhur Burdurlu el-Hâc Hafız Osman Efendi'ye 250 kuruş diğer hattatlara 200 kuruş verildiği belirtilmiştir.⁹²

Bulak'tan sonra Matbaa-i Âmire'de de *Buhârî-i Şerîf* tab edilmiştir. *Buhârî-i Şerîf*'in masraflarının temini ve bundan sonra Sahîh-i Müslim'in tab edilmesine ilişkin de bilgiler mevcuttur.⁹³ Bu da göstermektedir ki Osmanlı Devleti hadis kitaplarının neşriyle alâkalı çalışmalar yürütmüştür.

E. *Buhârî-i Şerîf* Hatmi Duası

Buhârî-i Şerîf câmilerde ve türbelerde hatim geleneği olarak okunurken hatmin sonunda genellikle meclise riyâset etmekle görevli dersîâm tarafından bir hatim duası yapmak gelenek halini almıştı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Öğüt koleksiyonunda bulunan ve Ali Haydar ez-Zühdi tarafından kayda geçirildiği belirtilen bir hatim duası mevcuttur.⁹⁴

دعاء ختم بخاری

يا من هو المحمود ازلأ وابدأ وعلى من الذين إتخذوا ما لفظه سندأ	صل على من سَمَّيْتَهُ محموداً ومحمداً وقفنا على اثارهم قلباً وجسداً
اللهم توجنا بتيجان الهداة ببركة تلاوة ما حدثه الثقة على الوجه الذي ضبطه الرواة وهى لنا من امرنا هذا رشداً وطهر قلوبنا عن الشرك والرياء وجوارحنا عن الفسق والشقا وبلغنا الى اقصى مراقى التقى وهب لنا من لدنك ملتجدا ويسر لنا العمل بما جاء به النبي والحماية لاركانه بالقلب التقى واجعل علينا الحظ الوفى الرخى واجعل سعينا فى الاعمال مقتصدا وما قرأناه من القرآن والاخبار اجعلها واصلة الى روح سيد الابرار	

والى ارواح الاول والاخير اللهم دعوناك فى البداية واسبل علينا نوال الهداية اللهم انصر سلطاننا نصرأ مؤزرا	وكن لنا فى قصدنا هذا مددا فسق لنا ما ينفعنا فى النهاي وكثر لنا الآلاء نوعاً وعدداً واجعل لوآئه منصوراً ومظفراً
--	---

⁹² Y. PRK. BŞK. 33/62.

⁹³ MF. MKT. 365/48.

⁹⁴ Hasan Fehmi Efendi, “Duâ-i Hatm-i Buhârî”, *Mecmu'atü'r-Resâil*, İstanbul, 1285.

⁹¹ BOA. Y. PRK. MK. 6/89.

وكلا من جنوده لهذا رسدا واجعل ما ديوره بالشرع مقيدا حتى يكون ملكه مخلد بدوام العز فيما بين الانام واقعهم فيما كمنواله حسدا وخلصنا عن البلايا والمح	وكلاً من عدائه مقهوراً ومدماً وانصر علمائه ووكلائه نصراً مؤيداً وما اسسوه في ملكه مشيدا وخص شيخنا هذا شيخ الاسلام وبشر اعدائه بتوافر الآلام اللهم نجنا عن الآفات والحزن واعش اعدائنا بانواع الفتن واجعل كلهم للغزاة حظا مفتقدا
---	---

Duâi Hatmi'l-Buhâri

Ey Her daim övülmüş olan! Salât, Mahmûd ve Muhammed olarak çağrılana ve hem kalben hem de bedenlen eserlerine bağlı olduğumuz ve onun söylediklerini dayanak olarak alanlara olsun.

Allah'ım (c.c.), râvîlerin zabtı açısından sika kabul edilenlerin naklettiklerini (bu kitabı) okumamızdan hâsıl olan bereketten ötürü bizi, yolumuzu aydınlatacak olan tacınla taçlandır. Bizi her işimizin üstesinden gelebilecek şekilde hazırla. Kalplerimizi şirk ve riyadan, uzuvlarımızı da fisk ve sıkıntıdan temizle. Buluşacağımız en uzak limanlara ilet bizi. Biz günahkâr kullarına senin katını nasip et. Hz. Peygamber'in uygulamış olduğu bütün amelleri ve Allah'tan (c.c.) korkan bir kalple onun erkânını korumayı bizim için kolaylaştır. Bize içimizi rahatlatacak tam bir pay nasip et. Amellerimizi orta yolda sabit kıl. Okuduğumuz Kur'an ve hadisleri seyyid-i ebrârın ruhuna vasıl eyle.

Gelmiş geçmiş tüm ruhlara vasıl eyle. Niyetimizi gerçekleştirme hususunda bize yardım et. Allah'ım (c.c.) her işin başında, sonunda bize fayda verecek şeyleri bize nasip et diye sana dua ettik. Hidayetini kazancını üzerimize yağdır. Bizim için yapılan hayır duaların nitelik ve niceliğini artır. Ya Rabbi sultanımızın çevresini yardımla kuşat. Onun sancağını muzaffer kıl. Bütün düşmanlarını kahret. Bunun içinde onun (Hz. Peygamber'in) bütün askerlerini gözcü kıl. Onun âlimlerine ve killerine yardım et. Onun için tertipleedikleri işleri ve sonsuza dek onun mülkü olacak yerlerde inşa ettikleri şeyleri şeri'atle sınırla. Düşmanlarını büyük acılara mülhak et. Onları hasedin kısılcasına düşür. Allah'ım (c.c.) bizi afet ve üzüntülerden kurtar. Bela ve musibetleri bizden uzak tut.

Düşmanlarımızın başına türlü türlü fitneleri musibet kıl. Savaşlarda onlara zafer yüzü gösterme!

V. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde câmilerde, kütüphanelerde, sarayın bazı bölümlerinde, Bâb-ı Meşihatte, türbelerde, medreselerde, tekkelerde, İstanbul'dan Bursa'ya Şam-ı Şerif'ten Kahire'ye, Halep'ten Bağdat'a, Manisa'dan İzmir'e, Sivas'tan Van'a, Kerkük'ten Musul'a, Mekke ve Medine başta olmak üzere mukaddes mekânlarda Mescid-i Aksâ'da, ordu hareket ettiği zaman muhtelif vilâyetlerde, hassaten orduda bulunan Buhârihânlar marifetiyle, karşılaşılan hastalık, savaş gibi sıkıntılı zamanlarda Buhâri Şerif tedris ve hatim geleneği yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Buhâri okuyan Buhârihânlara geçimlerini sağlamaları için maaş tahsis edilmiş, bu görev vakıflardan tevcih edilerek görevin aksamadan yürütülmesi sağlanmıştır.

Şüphesiz *Buhâri-i Şerif* okuma geleneğinin yürütülmesi işi dersiâm efendilerin gayretleriyle olagelmıştır. Medreseden mezun olmuş bu hoca efendiler ruûs olarak Buhârihân olmaya hak kazanmışlardır. Buhârihânlar, vakıflardan tevcih edilen bu görevi devletin verdiği bir beratla ifâ edegelmişlerdir. Bu geleneğin yürütülmesi işini de devlet kontrolüne almış, atamaları bizzat yapmış ve atadığı bu kişilere de maaş tahsis etmiştir. Görülebildiği kadarı ile uygulama, ulemânın bu göreve tâlib olması ve bunu bir arzuhalle devlete iletmesi şeklinde ve vakfiyelerde şart koşulduğu üzere vakıf mütevellileri marifetiyle işlemiş, uygun görülen kişilere bu görev tercih edilmiştir. Atamalarda genellikle ehliyete dikkat edilmiş bu konuda gereken hassasiyet gösterilmiştir. Bu görevin tevcihinde iki unsur görülmektedir ki onlar da, ehliyet ve maliyet unsurudur. Aktarılan belgelerde de görüleceği üzere bu işin maliyeti göz önünde bulundurulacak ehliyet sahibi kimselere tevcih yapılmıştır.

Hırka-i Şerif Câmii, *Buhâri-i Şerif* okunan câmiler arasında birinci sırayı teşkil etmektedir. Daha sonra yine İstanbul'da, Ayasofya, Süleymâniye ve Fatih Câmii gibi selâtin câmilerde *Buhâri-i Şerif* okuma geleneği yaygınlık kazanmıştır. İstanbul'dan sonra Bursa da Osmanlı padişahların türbelerinde olmak üzere bu geleneğin yaygın olarak görüldüğü bir diğer şehirdir. Hırka-i Şerif Câmii gibi Bursa'da padişahların türbelerinde tertip edilen *Buhâri-i Şerif* hatimlerinin son meclisi devlet erkânının katılımıyla gerçekleşmiş ve bir merâsim düzenlenmiştir. Bu da genellikle Berât Kandili ve Kadir Gecesi gibi mukaddes zamanlara denk getirilmiştir.

Şam, Halep, Mısır ve Kerkük gibi şehirlerde de *Buhâri-i Şerif* hatmi yapıla gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hassasiyetinin farkında olan ulemânın *Buhâri-i Şerif* hatmi ifâ ettiklerini belirterek Devlet'ten maaş tahsisi istedikleri sıkça görülmektedir.

Osmanlı'da *Buhâri-i Şerif* okuma geleneği ders ve hatim şeklinde uygulama imkânı bulmuştur. Ders olarak medreselerde okutulmasının yanı sıra câmilerde de hocanın meclisinde bulunanlara okuması şeklinde ifâ edilmiştir. Ayrıca bu geleneğin hatim olarak okunmasının bile topluma bir getirisinin olduğunu

düşünmek gerekmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Babanzâde Ahmed Naim Efendi'nin Sebülürreşâd dergisinde her sayıda genellikle *Buhârî-i Şerîf*ten olmak üzere hadis kitaplarının genelinden birkaç hadisi tercüme faaliyeti de Buhârîhânlık görevinin başka bir vechesi kabul edilmelidir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Ahmed Naim Efendi tarafından yapılan *Buhârî-i Şerîf* tercümesinin temelinde de Osmanlı'daki *Buhârî-i Şerîf* hatim ve ders geleneğinin olduğu şüphesizdir. Bu kadar çok okunan, yaygınlık kazanan ve padişah himmetiyle tab ettirilen bir kitabın tercüme işi de kaçınılmazdır. Bu mühim görevi Osmanlı'daki birikimi de tevarüs eden Ahmed Naim Efendi üstlenmiştir.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu da niçin *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin icra edildiğidir. Başta ordularda olmak üzere kıtlık, hastalık, düşman istilası gibi zor zamanlarda maddî ve mânevî sıkıntılardan kurtulmak için okunan, câmi ve türbe gibi mekânlarda da görülen *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği, peygambere ve onun sünnet-i seniyyesine bağlılığın bir ifadesi olsa gerektir. Peygambere bağlı, onun getirdiği dini yeryüzünde hâkim kılmak için çalışan ümmetinin mağlup olmaması için yapılan bir dua niyetiyle *Buhârî-i Şerîf* hatimleri tertip edilmiştir. Yani bunu Resûl-i Ekrem'in getirdiği bu dinin kıyamete dek sermediyeti için çalışan, sünnet-i seniyyeye ittibâ eden ümmetinin, mağlubiyet görmemesi için teberrüken yapılan hatimler olarak görmek mümkündür.

Bu dersler, Osmanlı toplumunda geleneğin intikâlini sağlayan en önemli unsur olmuştur. Ancak XIX. yüzyılda yaşanan tartışmalar ile birlikte Müslümanlar gelenekleriyle hesaplaşmak zorunda kalmışlardır. Bir anlamda Batı dünyasından gelen sorulara cevap vermek gerekliliği hâsıl olmuştur. Bundan en çok etkilenen ise hadis ilmi olmuştur. Müslümanların asırlar boyunca okuduğu, dinlediği ve uyguladığı hadisler sorgulanmış, itirazlar dile getirilmiştir. Hint Alt kıtasında başlayan hadis tartışmaları Mısır'dan sonra kısmen de olsa Osmanlı topraklarına da sirâyet etmiştir.

Müsteşrikler hadise yaklaşırken kitapların satırlarında okudukları metne bakarak hadisin sahihliğini sorgulamışlar bunu da kendi muharref kitaplarını analiz etmek için geliştirdikleri metotla yapmışlardır. Hâlbuki hadisler, bir Müslüman tarafından yalnızca şifâhen nakledilmemiş, amele de medâr olmuştur. Söz gelimi abdest ve namaz ile ilgili hadisler bugün sadece kitaplarda yazılı değil toplumun her kesiminde uygulanan bir amel olarak hayatîyetini korumaktadır. Kaldı ki âlimler, hadisin sahihini sakiminden ayırmak için kendi usûllerini geliştirmiş ve bunu da doğru bir şekilde uygulamışlardır. Bugün uygulanabilme açısından bu usûller hâlâ hayatîyetini korumaktadır. Bu sebeple Batılı bir zihnin anlamaktan uzak kalacağı şifâhî gelenek, İslâm ümmetinin en muhkem faaliyetlerinden birisidir. Korunacağı Yüce Allah tarafından vaat edilen Kur'ân-ı Kerîm, işte bu şifâhî gelenekle nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Sözelimi bugün elimizde ilk döneme ait bir Mushaf olsa o mushafın güvenilirliğinin ispatı muhakkak ki yine şifâhî gelenekle vukû bulacaktır.

İşte bu sorular ve sorunlar karşısında ayakta kalabilmek geleneğin intikâliyle olabilmıştır. Bir hadisin anlaşılması için en önemli faktörlerden biri onu daha önceki nesillerin nasıl anladığı ve uyguladığıdır. İşte hadisler özelde *Buhârî-i Şerîf*, câmilerde tadrîs edilerek sonraki nesillere aktarıla gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve oryantalist sömürge düşüncesinin Müslüman toplumları etkisi altına almasıyla beraber toplumların dinî yaşayışlarında en önemli etken olan nesilden nesle intikâlin inkitâ'ı vukû bulmuştur. Asırlardır literatürde yer alan ve tartışmaya konu edilmemiş hadisler, birden problem olarak görülmeye başlanmıştır. Bu 'problemleri' çözmek için atılan acemî adımlar, muhkem geleneğin yerine ikâme olunamayacak bir keyfiyet arz etmiştir. Geleneğe muttasıl isnâdlarla ulaşan ulemâ ise bugün o inkitâ'ın etkisi en aza indirgenebilmiştir. İşte kitaplarla olduğu kadar dersîâm efendiler gibi câmilerde ders veren ulema geleneğin intikâlini gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla Buhârîhânlık gibi şifâhî geleneğimize bu gözle bakmak onu daha doğru anlamamıza vesile olacaktır. Kıymeti yokluğunda anlaşılacak bu gibi ilmî faaliyetler yüzyıllardır yaşanan ve olgunlaşan İslâm geleneğinin daha sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Tek başına bu bile kendisine gereken değeri göstermek için yeterlidir. Osmanlı toplumunda Buhârî hatimlerinin yapılmasını anlamadan okumak şeklinde tavsif ederek eleştirmek önyargılı bir hükümdür. Bu kadar yaygın olan bir uygulamanın toplumda bir yansıması olmadığını söylemek ancak sosyal gerçekleri göz ardı etmekten kaynaklanabilir. Câmiye, türbeye, kütüphaneye vs. giden bir insanın "انما الاعمال بالنيات" hadisiyle başlayan *Buhârî-i Şerîf*'in ders şeklinde okunmasından hiçbir şey kazanmayacağını iddia etmek isabetli bir düşünce değildir. Tertip edilen bu hatimleri toplumda sünnet-i seniyyeye bağlılık özelde *Buhârî-i Şerîf*e gösterilen ihtimamın bir neticesi olarak görmek daha doğru olsa gerektir. Osmanlı toplumunun, peygamberin hayatıyla irtibatının sağlamlığı konusunda fikir veren bu uygulamayı, anlaşılmadan tekrar edilen bir okuma olarak görmek yerine; toplumda zaten var olan, insanların hayatında yer etmiş bulunan sünnete bağlılığın bir tezahürü olarak görmek gerekir.

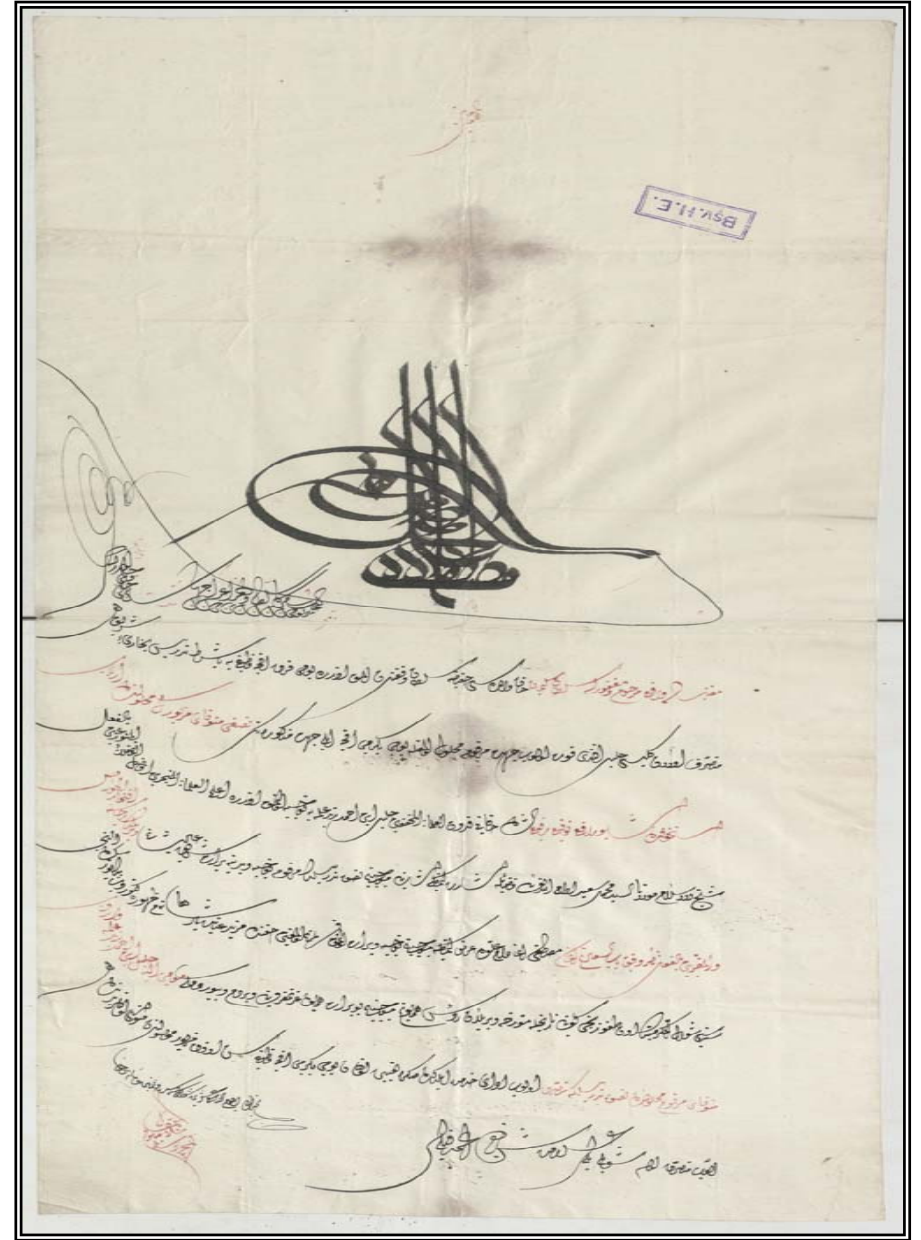
Osmanlı toplumunu, devletin işleyiş mekanizmasını, ulemanın toplumda ve devlet nazarındaki durumunu, bu uzun zaman dilimindeki ilmî yapıyı ve halkın İslâmî yaşantısını göz önünde bulundurmadan, bugün bir şekilde inkıtaya uğramış olan Buhârîhânlık gibi bir geleneği tam olarak anlamak mümkün görünmemektedir. Hadis usulünde inkitâ'ın bir cerh sebebi olduğu düşünülürse, inkitâ'ya uğramış geleneğimizin öncelikle sağlam senedlerinin keşfi, kayda geçirilmesi ve yaşatılması ilim vârislerinin görevlerinden en mühimi olarak kabul edilmelidir. Bundan bir asır önce toplumda yaygın bir şekilde görülen Buhârîhânlık geleneğinin hatta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin atılmasında dahi görülen bu uygulamanın bugün unutulmuş olması, anlamsız gelmesi ve gariptenmesi nasıl bir kırılma yaşadığımızı göstermesi açısından ibretâmizdir. Belki de Osmanlı düşüncesini anlamak ve ilmî

geleneğimizi tespit etmek her şeyden önce bu kırılmayı kabul edip sonuçlarını tespit ederek işe başlamayı gerektirmektedir.

Buhârî-i Şerîf Beratı

“Mağnisa’da vaki’ merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman Han validesi Hafiza Sultan vakfından olmak üzere yevmi kırk akçe vazifeye ba-şart tedaris-i Buhârî şerîf mutasarrıf olan Kilisi Halil Efendi fevt olup cihet-i merkume mahlûl olmağla yevmi yirmi akçe ile cihet-i mezkure’nin nısfı müteveffa-yı mezbûrun mahlulunden erbâb-ı istihkaktan iş bu rafi-tevki’ refi’ nişan-ı hakani kıdvetül’ ulemai’l-muhakkikîn Halil ibn-i Ahmed zide ilmuhuya tevcih olunmak üzere a’lemül’-ülemail mütebahirîn efdalül’-füzelâil münevver’ın bil-fil Şeyhülislâm es-Seyyid Mehmed Said edamallahü-teala fezâilehu işaret itmekle işareti mucebince nısf-ı tedarislik merkûma tevcih ve yedine berât-ı şerîfi alışanım virilmek ricasına iftiharü’l-havâs vel-mükarribin bil-fil nazır-ı vakf babüs-saadem ağası Mustafa Ağa dame uluvvuhu arz itmekle mucebince tevcih ve berat olunmak fermanım olmağın hakkında mezidi inayeti-padişahanemi zuhura getirüp 1186 senesi şevvalü’l-mükerrerminin on dokuzuncu günü tarihiyle müverriha virilen ruûs-ı hümayunum mucebince bu berat-ı hümayunu izzet makrunu virdim ve buyurdum ki muma-ileyh Halil ibn-i Ahmed zide ilmuhu varub müteveffa-yı merkum mahlulünden nısf tedarisliğe mutasarrıf olup eda-yı hizmet eyledikten sonra tayin olunan yevmi-yirmi akçe vazifesin Evkâf-ı mezbur mahsulünden mütevellisi olanlar yedinden alup mutasarrıf ola şöyle bileler alamet-i şerife itimad kılarlar.

Tahriren el-yevmü’t-tasi’ ısrin-i şevval sene sitte ve semanin ve miete ve elf, 29 Şevval 1186.⁹⁵

Buhârî-i Şerîf Beratı

⁹⁵ BOA. C. MF. 136/6779.

“Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârihânlık”

Özet: İmâm Muhammed b. İsmâ'il'in Câmî'u's-sahîh adlı eseri Kur'ân'dan sonra en sağlam kaynak olarak kabul edilir. Sahih hadisleri toplamada gösterdiği titizlik onun bu konuma yükselmesini sağlamıştır. İslâm ümmeti de mezkûr kitaba gereken değeri göstermiş ve bu sağlam kaynaktan Peygamberinin uygulamaları ve sözlerini öğrenme imkânı bulmuştur. Bu güvenilirlik özellikle Osmanlı toplumunda Câmî'u's-sahîh'in baş tacı edilmesi sonucunu doğurmuştur ki bunun neticesinde Buhârî'ye has ders geleneği oluşmuş, camilerde halka *Buhârî-i Şerîf* okutan dersiâm efendilere Buhârîhân denilmiştir. Devlet kontrolüyle yaygınlaşan bu uygulama camilerden türbelere, kütüphanelerden devlet kurumlarına kadar yaygınlaşmış zor ve sıkıntılı zamanlarda ve özellikle savaş zamanlarında hatmedilmesi için devlet tarafından emirler yayınlanmıştır. Mali kısmı kurulan vakıflardan karşılanmış ve Buhârîhânlara maaş tahsis edilmiştir. Osmanlı toplum hayatının dinamiklerinden olan cami derslerinin en önemli ayağını temsil eden Buhârî hatim geleneği Osmanlı ilim geleneğinin kendine has uygulamalarından bir tanesidir.

Atıf: Mustafa Celil Altuntaş, “Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârihânlık” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, pp. 33–67.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, Osmanlı, Buhârîhânlık, Hadis, Âdâb, Cami.